

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Kanders Kjøbstæd

i

Tidsrum fra den ældste Tid indtil
Kong Christopher af Bayerns
Død i Aaret 1448.

af

Deckelmann,
Institutsraad, Borgemeester og Byfoged.

~~~~~  
Hermed sende litographerede Tegninger.  
~~~~~

~~~~~
K a n d e r s.

Trykt paa Forfatterens Bekostning hos S. M. Elmenhoff.
1833.

Forord.

Endstjondt der allerede eksisterer tvende Beskrivelser af Randers Kjøbstad, vil dog en nye historisk topographisk Fremstilling deraf formentlig ikke kunne mangle Interesse, deels fordi der er forløben omtrent 30 Aar, siden den var Gjenstand for en saadan Behandling, i hvilket Tidsrum betydelige Forandringer med den ere foregaaede, deels fordi der til Udarbeidelse af en nogenlunde fuldstaendig Topographie maae havees saa mange forskjellige Hensyn, at der ikke vil kunne mangle Stof til yderligere Bearbeidelse af et saadant Gemne. Ifølge min Embedsstilling, der i mere end 22 Aar gjorde mig det til Pligt at søge Kundskab om denne Kjøbstad i noisagtig Detail, har jeg ikke kunnet indskrænke mig til at gjøre mig bekendt med Byens Tilstand i min Embedstid, eller den Tid som nærmest foregik denne, men jeg har ofte til Afbenyttelse ved affordrede Embeds Erklæringer, saavelsom til Embedsindstillinger, maattet søge Kundskab om Byen saa langt tilbage, som det har været mig mueligt at finde nogen,

hvilken jeg da leilighedsvis efter Evne har søgt at udvide. — Af de saaledes samlede Noticer med deraf uddragte Slutninger, i Forbindelse med allerede eksisterende Beretninger og Andres samlede Noticer, denne Kjøbstad betræffende, hvoriblandt jeg fornemmelig maa bemærke den forhenværende Borgemeesters Justitsraad Stadfeldts, agter jeg at forfatte og meddele en udforlig Beskrivelse af Kjøbstaden Randers, hvori jeg, foruden historisk at fremstille Byens Oprindelse, Municipal-Organisation, Communal-Forsatning, Bestyrelse og Tilstand fra den Tid, da dens Navn først forekommer, indtil den Tid, da den paatænkte Fremstilling fuldendes, agter tillige specielt at behandle Byens vigtigste Communal-Gjenstande, og de dermed i Forbindelse staaende Emner, som kunne formodes at have særegen Interesse, hvorved mit Niemeed fornemmelig vil være rettet derhen, at enhver Paagjældende i denne Beskrivelse vil kunne faae Oplysning om de locale Institutioner og Bestemmelser, som kunne tjene til at afgjøre Dvæstioner om Pligter og Rettigheder i Henseende til Kommunen, og vil derhos vorde tilføjet Bemærkninger og Forslag til Forandring og Forbedring i de samme betreffende locale Bestemmelser.

Ligesom Byens Indvaanere derved ville kunne fattes istand til at kjende Byens Tilstand, og at faae forøget Læilighed til med Sagkundskab at yttre sig om samme, saavel som om Byens Communal-Anliggender, saa haaber Forfatteren, at denne noiere Kundskab vil kunne bidrage til Oplivelse af Almeenaand, der hidtil har slumret i Forholdene til Kommunen, ligesaavel som i de almindelige statsborger-

lige Forhold; og nærer saaledes det Haab, at om han ved dette Arbejde ei ganske opnaaer, saa dog ei heller aldeles forfeiler det Nytte, som Statistikens berømte Lærer, afdøde Etatsraad Professor Niemann antydede for Topographien, idet han derom yttre sig saaledes:

„So sind Topographien was sie seyn sollen, die Frucht und die Nahrung, die Wirkung wie die Anregung des Gemeinnes, eine gedeihliche Pflanze des öffentlichen Lebens.“

Med dette første Hefte af den almindelige Deel udkommer samtidig det tidligere udarbejdede første Hefte af den specielle Deel: Om Fiskeriet i Randers Fjord. — I andet Hefte af den almindelige Deel vil Byen i historisk Følge vorde fremstillet i Tidrummet fra 1448 til 1559, og i det andet Hefte af den specielle Deel vil Byens Markvæsen (Beiene indbefattede) vorde udforlig fremstillet, med Forslag til Forandring, som længe har været attraaet.

Citaterne G. K. N. og G. K. D. betyde Geheime-Archiv-Dokument og Geheime-Archiv-Registratur.

Randers, som i de Documenter, der ere affattede i det latinske Sprog, kaldes Randrusium, Randarros, og oftest Randrus, findes først nævnt paa 8 Mønter fra Kong Svend Estridsøns Tid under forskjellige Benævnelser, som mere eller mindre nærme sig Byens nu værende Navn *); altsaa i Midten af det 11te Aarhundrede, og derefter i Aaret 1086 **) som Samlingsplads for Oprørerne under Thord Dorrts Anførsel imod Kong Knud den Hellige. At det saaledes allerede paa den Tid har været et Møntsted, og at efter Wolffs Beretning ***) den første Kirke er bygget der af de Engelske, hvilket man har anvendt paa vor Frue Kirke, der menes at være bygget 1041; samt at Navnet Godvin, der synes Engelsk, og findes paa Reversen af nogle af hine Mønter, som formenes at være slaede af ham, har man anført til Bevis for, at Stedet allerede tidligere maae have haft en større Betydning, end man ellers vilde tillægge det; og man har deraf endog uddraget, at det allerede da og tidsligere paa Handelens Vegne har været søgt af Engelskønderne; ja Galthen finder sig endog deraf overbevist om, at der paa den Tid har været Engelskø Hans

Om Rand-
ders's
Tide.

11te Aar-
hundrede.

*) Stadfeldt Pag. 13. — **) Rønninges Saga, Cap. 51. —

***) Encomion regni Daniæ Pag. 66.

delscontoltrer, og at Byen sølgelig allerede da har været bekjendt i Udlandet som Søhandelsstad; — hvilket, i Forbindelse med andre lignende Slutninger om Byens Handel og Industrie, har givet Grev Holstein Anledning til herfra at argumentere for de gavnlige Følger af Kjøbstædernes Autonomie i ældre Tider. *) — Jeg behøver blot at henvisse til Badens forskjellige Afhandlinger og hans Danmarks Historie, **) hvor det Ugrundede i saadanne Hypothesser ligesaa grundigt som indlysende er godtgjort; men da samtlige Forfattere, som have behandlet denne Byes Historie, have efter hinanden igjennemtaget den nye Slutning, og selv Suhm har antaget den for vel grundet, saa finder jeg Tøle til at antage, at det ikke vil være overflødigt derom at yttre mig udførligere. — Hvorlidet Jyllands ligesaavel som de øvrige nordlige Landes Beboere før Christendommens Indførsel vare oplagte til at beskæftige sig med fredelige Syssler viser Historien tilstrækkeligt, der fremstiller dem, deeltagende i Normannernes Tøge, som et raat og vildt Folkefærd, næsten blottet for al Civilisation og Kultur. — Sees derhos hen til, at i det 5te Aarhundrede den største Deel af Landets Befolkning udvandrede, at der i det 6te Aarhundrede fandt en igjentagen Udvandring Sted derfra; at de paafølgende normanniske Tøge, de borgerlige Krige imellem Svend Estrithsøn og Magnus,

Gjendrivelse af andre Forfatteres Hypothesser om Stedets Betændelse i det 11te Aarhundrede.

*) Om de danske raadgivende Provindsial-Stænders Væsen og Værd, Pag. 66.

**) Jeg undlader herom at anføre Citater, fordi; Badens historiske Skrifter paa saa mange forskjellige Steder indeholde de Beviser derfor.

Vendernes idelige Indfald, saavelſom Engellands Erobring, affolkede Landet, og man hermed ſammenholder Agriculturens og end mere Industriens lave Standpunct i Almindelighed paa den Tid, ſaa vil Urimeligheden af hine Hypotheſer allerede deraf kunne ſjønnes; men derforuden have vi et beſteemt Vidnesbyrd om Urigtigheden deraf i den Premiffe Kanniſk Adams Beretning om Landets uſle Tilſtand netop i det 11te Aarhundrede, da han opholdt ſig her i Lansdet for at underhandle med Kong Evend Eſtrithſøn om den chriſtellige Religions Udbredelſe. Han yttret ſig derom ſaaledes: Foruden de Egne, ſom ere i Nærheden af Floder, synes næſten det Hele at være øde. Landet findes neppe dyrket paa nogle Steder og er neppe beqvemt for menneskelig Beboelſe. — Vel tilføier han, at der ved Fjordene gives nogle ſtore Stæder, men det er kun geiſtlige Stiftsſtæder han anfører. — Hvad ſkulde vel være Gjenſtand for Handelen med Engelland? Fædrift og Fiſkerie var Beboernes eneste fredelige Syſel i Landet; men Producterne af ſaadanne vare langt flere i Engelland. Ell Brænde og Træſto trængte de viſt ligesaa tidt herfra, og Anndet veed jeg ikke at der da fra denne Egn kunde ſaaes. Engelland var desuden, iſølge de idelige Anfald og Plyndringer, det da maatte døle, kun lidet ſikket til at drive Handel med Udlandet, og hiſtorisk bekiendt er det tillige, at i de Tider al fremmed Eiendom anſaaes ſom lovligt Priisgods; hvor meget mere maatte dette ikke være Tilfældet med Engeliſk Eiendom i Danmark, ſom i Aarhundreder ſtod i det meeſt fiendtlige

Forhold til Engelland. Foruden disse almindelige Grunde, hentede fra Landets Tilstand og Nationernes, fornemmelig de Danske og Engelskes, Forhold til hinanden, som selv imedens de havde fælleds Konger var intet mindre end fordrageligt, finder jeg endnu følgende specielle at tilføie. — De Norske freidede da ofte paa Jylland, og saavel ifølge heraf som ifølge Norges og Jyllands Veliggenhed for hinanden, og de fælleds Vikingetoge, som de foretog med hinanden under det, hele Scandinaviens Folkesfærd indbefattende, Navn Normanner, maatte Jylland og dets Stæder være Nordmændene bekjendt fremfor nogen anden Nation. Snorro Sturlesøn nævner ogsaa Manders under Navn af Mandaros; men idet han omtaler Harald Haards raades Feide paa Jylland i Aaret 1048, beretter han, at denne Konge lagde ind med sine Skibe i „Gothnar Fyrthe“ o: Gudens Fjord, som, dersom Manders allerede da havde for Søhandelen havt et Navn i Udlandet, vilde som nu have heedt Manders Fjord, hvilken Benævnelse den først har faaet i Kong Christophers af Bayerns Tid, ikke af Udlændinge, som søgte did for Handelens Skyld, men af bemeldte Konge, foranlediget derved, at Borgerne i Manders havde klaget over, at deres Fjord var dem forbygget ved Fiskergaarde, hvorpaa et Seildyb af nogle dertil udnævnte Medlemmer af Rigens Raad og andre gode Mænd blev udstykket, som ved Bevillingsbrev af 1445 *) blev sikket Borgerne i Manders til fri Prægang op og ned, hvilke Udtryk endog paa det tydeligste vi

*) Stadefødt Pag. 27.

se, at Manders da endnu ikke har havt andre Seilskeibe end Pramme, og at Borgerne endnu ikke have tænkt paa Seilads i Fjorden med større Skibe. — Under de følgende Konger kaldes Fjorden stedse Manders Fjord i Diplomer og Bevillingsbreve; men i Tingsvidner fra de Jurisdictioner, der ere paa den søndre Side af Fjorden, nemlig Nørøe, Sønderhald Herreder, Estrup og Esfingbek Virker, fra det Tidrum, erkjendes denne Benævnelse ikke, men Fjorden benævnes der endnu Guden, og den store Fjord, *) ligesom den Bliig af Fjorden, som nu kaldes Sønder Dyb og gaacr ned imellem Kongøse og Sønderhald Herreder indtil Allingaae, da og endnu indtil 1656, kaldes Guddom: Fjord.***) Manders var saaledes i dette Tidrum ligesaa lidet som Jyllands øvrige Byer, Ribe undtagen, et Sted, der enten søgtes af Udlændinge for Handelens Skyld, eller stod i Handelsforbindelse med Udlandet. Forsaavidt Fisk, ifølge Stedets Veligheden ved den fisserige Guden, udgjorde Beboernes Hovednæring, men ogsaa kun forsaaavidt, var det et Fiskerleie; men har forøvrigt formeentlig sin Oprindelse derfra, at der var en Borg, hvorom mere siden. — Som Fiskerleie findes Stedet speciele omhandlet i en egen Afdeling om Fiskeriet i Manders Fjord. — At Stedet enten som Fiskerleie eller som Borgerleie har havt nogen større Betydning, da det første Gang nævnes i Historien, nemlig i Aaret 1086, end lignende Stæder i Almindelighed, er der ingen Grund til at anta:

*) Rigsretsdom 1656 med tilhørende Acter i Stenalts Archiv.

**) Ibid.

ge; thi at Insurgent:Hæren standsede her, og imidlertid trak mere Mandskab til sig, var en Følge af, at der ingen Bro var over Guden, hvorefter Hæren maatte standse for at samle Skibe til Farten over Sunder. *) Hvad Slags Skibe dette var sees deraf, at Jarlen Nøbjørn, som Hærfører, først drog over med nogle Mand, hvorefter den øvrige Hær siden blev ført over under Anførsel af Egvind Bisra.**)

Om Oprindelsen til Navnet Nander.

I et Tidrum, da man finder sig forladt af alle historiske Data, som kunne tjene til nærmere Oplysning om et Steds Bessaffenhed og Tilstand, har Etymologien af dets Navn en særegen Interesse, da Betsnavnuelien sædvanlig hidrører fra dets eiendommelige Bessaffenhed, eller dets Stifter, hvorfra man kan drage Slutning til dets Oprindelse.

Neppes eristerer der flere Conjecturer om noget dansk Stednavns Etymologie end om Dettets, uden at nogen af dem kan erkjendes sikkert begrundet. Formedelt Stedets fordeelagtige Veliggenhed til Fiskerie, og fornemmelig formedelt dets Laxefiskerie har man fundet Anledning til at ulede Navnet af Nander, som skulle betyde Nækker, hvori man hængte Fisk til Tørring. Men foruden at det er aldeles ubeviist, at man saaledes har hængt Fisk hen at tørres i srl Luft, saa behøvedes dertil ikke nogen særegen Anstalt, der ei engang ved det langt større Sildefiskerie i Limfjorden har været funden fornøden; men det kunde skee, og er formodentlig skeet her, som paa andre Steder

*) Ruytlinge: Saga Cap. 51. — **) Ibid.

i Landet, paa selve Husene.*) Da derforuden Ordet „Kande” hverken i det Danske eller noget dermed beslægtet Sprog forekommer som Benævnelse paa en saadan eller lignende Indretning, saa vil det skjønnes, at denne Conjectur maae ansees som aldeles ugrundet.

En anden, hidledet fra Kende og Dos o: Munding, finder jeg lige saa mislig, om end Kende igjen uledes af „rinnen” flyde, hvortil Oprindelsen søges i Benævnelsen af Floderne Rhin og Rhone ad modum „fluvius a fluere;” thi hverken paa „Kende,” brugt under Betydning af Flod, eller paa Dos under Betydning af „Munding” finde vi andet Exempel paa Steders Benævnelse i Danmark, undtagen forsaavidt Nogle have villet hidlede Endelsen Os i Aros, som Aarhus ogsaa skrives i ældre Documenter, derfra, hvilket dog ligesom Endelsen Os i Nidaros, nu Trondhjem, ikke synes at være tilstrækkeligt Hjemmel for den antagne Betydning. — Vel forekommer dette Ord i Islandiske Lexica og gamle Glossaria under saadan Betydning; men det er bekjendt, at Forfatterne af disse søge Betydningen i de eksisterende Benævnelser, og argumentere derfra; det er altsaa netop Endelserne i de anførte Stæder, der tjene dem til Hjemmel for deres Mening, hvoraf følger, at denne ikke kan tjene til Hjemmel for den virkelige Betydning, naar den ikke understøttes af andre Grunde, hvor iblandt den vigtigste vilde være, om Ordet endnu forekom i saa:

---

*) Smedens dette har været under Pressen har Forfatteren seet saadan Fiskefæstings-Anstalter i den nordlige Deel af Venskylsel; men de kaldes „Hierl.”

den Betydning i noget af de nordiske Sprog eller Provincial-Dialecterne, hvilket er mig ubekjendt. Deris mod viser Knytlinge : Saga, at en Naes Munding kaldtes i det Lite Aarhundrede „Ende“ saaledes benævnes nemlig Sebber : Naes Munding Sævarende. Derivationen, som er uledet af Rand o: en Strimmel Land, der ved en Kende skal have været adskilt fra det Øvrige, findes i sig selv usandsynlig og ikke understøttet af Localiteten. — Ligesaalidet gives der nogen særegen Grund for den ytrede Mening, at Navnet kunde have sin Oprindelse af „Ran,“ som om dens Beboere blandt Vikingerne skulde have udmærket sig ved særdeles Voldsomhed, hvortil der vistnok hørte meget, og, om det har været Tilfældet med Enkelte, neppe vil have været det med Beboerne af samme Sted, da Nordboerne uden Undtagelse vare et raat og vildt Folk, saa man vel med Føie kan sige om dem samtlige :

„De ere gode Folk, hvorvel Man ei kan nægte
i gamle Dage de jo vare stemme Knægte.“

Det morer at læse hvorledes Galthen, af hjertelig Interesse for Byens gode Navn og Rygte, harmer sig over denne Gløning, med Tilføiende, at han næsten blues ved at anføre den. Da Galthen er død, og der vel neppe vil være nogen Anden, som vil harmes derover, bemærkes det som et besynderligt Sammenstræk med hiin Conjectur, at den værst udskvegne Blotting iblandt Normannerne heed Hasten, og at der i Omegnen af Randers findes en saa stor Mængde af Stednavne, der begynde med „Has“ og andre lignende Begyndelses-Sævelser, at det kunde blive mere rimeligt, at denne Viking, der skal have fulgt Regnar Lod-

brok's Søn Bjørn Jernside som Mentor, har havt Hjem i Omegnen af Randers, hvor hans Fogteller og Efterkommere kunne, ved at give Byer, Torpe og Gaarde Bøngøvelser efter ham, have søgt at vedligeholde hans Minde, *) Denne ved Galthens pirrelige Ambition foranledigede Digression kan maaskee med Hensyn til Skildringen, som Robert de Bace giver om denne Viking, ikke være aldeles paa urette Sted, til Oplysning om det Bildtkriger-Liv, Nordboen da førte, der udelukker al Civilisation og Cultur.

En nye Conjectur om Navnets Oprindelse kunde maaskee grundes paa det skandinaviske Ord „Ran“ a: et Huus, som endnu findes i den sydske Dialect, hvortil det nu betyder et Hønseluus, eller Stængerne, hvorefter paa Hønsene sidde, hvorefter ransakar a: ransage, anstille Huus-Undersøgelse, hidrører, ligesom det rimeligvis ogsaa er Stamordet til Ordet „Røn,” en ussel faldefærdig Bygning. Betydningen vilde da blive „Hønsene,” maaskee hidrørende deraf, at der da i Omegnen ikke fandtes andre Steder med sammenhængende Huustræk:

---

*) Efter Pedersens Oversættelse lyder Robert Baces Skildring af denne Viking saaledes:

Haften den sule Høvlmand
Den arligste der tænkes kan
Den værste nogen Tid er fød
tilsvied' Verden alskens Nød
al Endskaad imod Lov og Ret
al Helveds Udaad bandsat stet,
Bedrag Forræderi og Vold
udvede det lede Trolld.

Hans Sind var fuldt af ondt Paasund
En Judas arg i Haand og Mund.

fer. Saaledes antages Benævnelsen af Byen Husum at være bleven til, og en lignende Etymologie er altsaa ikke uden Exempel. Men foruden at der mangler al anden fast Støttepunct for denne Oprindelse af Navnet, saa er det ogsaa vanskeligt at bringe Endelsen „s“ i Forbindelse dermed; thi hvor ikke „Næs“ eller maaffee „Nos“ ligger til Grund for et Stednavns Slutnings-Endelse, veed jeg ikke at der, nogle saa Tilfælde undtagne, hos os findes Stedbenævnelser, sluttede med „s;“ thi „Eles,“ som Eles; vlg kaldes i Sagaserne, hidrører fra Forkortelse ved den sidste Stavelses Udeladelse.

Jeg anseer derfor Nesenius's Hypothese, isølge hvilken Stedet har sit Navn af Handelsborg, et Slot, der maaffee er bygget eller af andre Grunde kunde have sit Navn af en Mand eller Mandulph, som den rimeligste; thi foruden at det hos os har været meget almindeligt, at Stæder have deres Oprindelse fra Slottes eller Borges Anlæg, og Navnet Mand efter Wedel Simonsens Vidnesbyrd *) hører hjemme her i Oldtiden, ligesom det endnu findes i Mandbøll o: Mandbøel, saa er det et gammelt Sagn, at der tæt udenfor Manders, nemlig paa den nuværende Hospitals; Kirkegaard, har staaet et Slot af dette Navn, hvilket Encomiaften Wolff **) anfører som aldeles vist, endog med Tilføiende, at det i Grevens Feide blev indtaget af Ridder Niels Jepsen, og derefter forstyrret og ødelagt. Denne Wolffs historiske Beretning vil jeg lade

---

*) Adels- og Ridder-Historie 1. D. 1. S. 90. — **) Encomian Pag. 66.

staae ved sit Værd, da han neppe kan ansees som paalidelig Historiker; men vist er det, at den paaviste Plads viser kjendelige Tegn af en betydelig Forhøining ved Paaafldning, og at gamle Folk endnu kunne erindre Spor af Grave paa vestre og søndre Side deraf, ligesom det ogsaa er bekjendt, at derfra er udgravede betydelige Quantiteter af Muur- og Grundsteen. I meget høi Grad bestyrkes dette Sagn ved en for nylig begyndt Udgravning, hvorved der er funden en fra 3 til 6 Alen dyb Grund, af flere Lag store Kampesteen, til en firkanter Bygning, i den sædvanlige Form af ældgamle Slots- Taarne med Muursteens Gulv, hvilken Bygning kun synes at have været en ubetydelig Deel af den samlede Bygning. Disse Ruder antager jeg af Grunde, som ved en anden Leilighed ville vorde anførte, for Levninger saavel af den ældste Borg Mandelsborg, som af det Slot Balsdemar den 3die efter Udæggelsen af dette, fortæller lod opføre; hvortil formeentlig Ruderne og fornemmelig Grunden af det ældre er bleven anvendt. — At disse Ruderne ikke kunne hidrøre fra Sct. Jørgens Hospital, domus leprosum, som efter Stadfeldts Beretning ogsaa har været opført i samme Egn, og allerede skal have eksisteret i Aaret 1263, er indlysende af Grundens Dybde og Styrke. — Det ældre Mandelsborgs Anlæg anseer jeg som Oprindelse til Byens Anlæg, hvor Nogle arbejdede for Besætningen og Andre søgte Beskyttelse mod Overfald.

Randerne antages at have sin Betsnavnelse fra Mandelsborg.

Forinden skrevne Love eksisterede have da Beboerne ligesom selve Besætningen vel været Borghøvdningens

Stadets ældste

Rets-Til- Befalinger undergivne, og siden har rimeligviis Vithers-
stand, lagsretten været den gjeldende Lov, hvorved altsaa Bes-
 hoerne allerede da i Henseende til den offentlige Fred og
 Orden imellem hinanden indbyrdes have været undtagne
 fra den almindelige Jurisdiction i Støvring Herred,
 hvorunder de ellers henhørte, hvilket Forhold antages
 at have vedværet uden Indskrænkning indtil Kong Val-
 demar den 1stes Tid, nemlig til Aaret 1157. — Imde-
 lertid havde Christiendommen, ivrigen understøttet af
 Kongerne, faaet Fremgang, og om ikke medført Cultur
 og Religiositet, dog standset det vilde Krigerliv, og
 som Følge deraf henledet Beboernes Virksomhed til
 Beskjæftigelse, som Localiteten frembød Leilighed til. —
Dets Til- Stedet med Omegn paa den nordre Side af Fjorden
stand i var „Konningles“ o: Kongens Eiendom, Domaine,
 11te til Midten af det 12te
af det 12te ifølge Waldemar den 2dens Jordebog. *) Da Kon-
Marhun- gerne paa den Tid sædvanlig skiftede Ophold, feller det
drede, ikke, at de ogsaa oftere have opholdt sig paa dette
 Sted, som deres private Eiendom, hvorfra det formo-
 dentlig hidrører, at der under Kong Evend Estrithsøn
 er præget Mønter her, uden at det har været noget
 stadigt Møntsted, hvorfor denne Omstændighed kun
 er lidet tjenlig til Argumentation for Stedets større
 Betydning i den Tid, end ethvert andet Steds,
 hvor der var en kongel. Borg. — Uagtet Kirkers og
 Klosters Anlæg og Folkemængdens derved anledigede
 Forøgelse maatte aabne mange nye Næringsveje, kun-
 de dog det Haandværks- Arbejde, som fordrede nogen
 særegen Kunstfærdighed, ikke være Gjenstand for Bes-

*) Langebeck. Script. rer. Dan. Tom. 7. Pag. 507 seq.

boernes Bessjæstigelſe, der vare aldeles ukyndige dertil. Ligesom det er bekjendt, at Knud den Hellige og Knud Lavard indfaldte fremmede Haandværkere i Landet, saa er det naturligt, at der til Kirkerne og Klosterne Bygninger og deres Udziringer maatte bruges fremmede Haandværkere her. I Aaret 1040 angives den første Kirke at være opført ved Hjælp af Engelske. For Rigtigheden heraf have ingen anden Hjemmel, end Wolffs Beretning i Encomion (Pg. 65); men om saa er, da lader det sig meget vel forklare uden deraf at maatte uddrage, at Stedet allerede da har været søgt som Handelsstad af de Engelske. Det er nemlig historisk bekjendt, at der allerede i det 6te Aarhundrede ankom Missionairer fra Irland til Tydskland, for at udbrede den christelige Religion. *) I Slutningen af det 7de Aarhundrede blev Englænderen Oct. Willibrod sendt til Friserne og de Danske i saadan Hensigt; men som Alcuin beretter, fandt de engelske Missionairer de Danske saa haardhjertede, at hine kom tilbage uden at have udrettet Noget. Kong Frode, som beherskede Northumberland, hvorfra han blev fordreven af Kong Athelsteen, vendte tilbage til Jylland i Midten af det 10de Aarhundrede, gjenopreiste Kirker i Ribe og Slesvig, og byggede en ny i Aarhuus. Det er ligeledes historisk bekjendt, at under Engellands Forening med Danmark i det 11te Aarhundrede, (det Eidsrum, hvortil hiin Kirke skal være bygget) engelske Geistlige bleve affendte til Danmark i samme Hensigt. Saaledes lod Kong Knud den Store i Aaret 1021 ved den canters

*) *Phisters Geschichte der Deutschen*, 1. Th.

burske Erkebiskop Metelnoth mange Engellænder vie til Præster, som afreiste til Danmark med mange Folke, som i Kirkerne oversatte Prædikenerne for Tilhørerne paa Dansk. *) Hvad var da vel rimeligere, end at de medbragte bygningskyndige Haandværkere, som ikke erstærede her, eller at de i Commission fra den pavelige Curie gjorde Forstud af de fornødne Udgifter, som de fattige Beboere umuligen kunde udrede, som siden under fast Afgift af Pederpenge og for Indulgentser hundredfold vendte tilbage til den pavelige Curie.**) — Nu fremstaaer den ene Kirke med Kloster efter det andet. Frue Kloster er formodentligt bygget ved samme Tid som den foransførte Kirke, der formenes at have været indviet Sct. Maria til Ure, og at have været en Sognekirke, da Frue Sogn ofte forekommer indtil det 16de Aarhundrede i Documenter.***) Frue Kloster findes nævnt 1170. Disse Bygninger med tilhørende Kirkegaard udgjorde det Kvarteer fra Torvestrædet paa den nordre, Snarregade paa den vestre indtil Bolsten ned mod Hovmeden, som begrænsede dem paa den søndre Side. Af Klosterbygningen er endnu Levning:

-
- *) Gebhardi Geschichte von Dännemark, 1. Th. S. 405. 1ste Sagabrudstykke af Rafn S. 365.
- **) Knud den Stores Kantsler og Skriftefader Wilhelm, som var en Engellænder, blev Biskop i Noeskilde 1044, og var den, som foranledigede den majestatiske Domkirke opført sammesteds.
- ***) Stadfeldt Pag. 44. Daugaard om de danske Klostre Pag. 392. (Da udførlig Underretning om Kirkerne og Klostrene findes hos de foranævnte Forfattere, saa forbigaaes de i denne Beskrivelse, undtagen forsaavidt det maatte gives speciel Anledning til nogen Bemærkning.)

ger i Gaarden No. 606, hvis Bygningsmaade umis- kjendeligen viser, at den hører til de ældste af dette Slags i Danmark. Kirken blev med kongelig Tilladelse nedbrudt 1529.

Fra Midten af det 11te indtil Midten af det 12te Aarhundrede synes aldeles ingen videre Kundskab om Randers og hvad der kunde have særegen Indflydelse paa Stedet, undtagen at Essenbek Kloster anlagges i Byens Omegn, hvorved Byen maaskee kan have faaet nogen Næring, endstjøndt det vel kun har indvirket ubetydeligt derpaa, da man paa Landet vel omtrent maatte kunne finde lige saa dygtige Folk til Haaudværksarbejde som den Tid i Randers, og de udenlandske Artikler, som Klosteret maatte behøve, vel neppe endnu kunde faaes ved bosatte Folk i Randers, som neppe kunne antages at have havt den dertil fornødne Hændelse; Indsigt og Forbindelse, hvortil endnu kom, at der neppe den Gang har eksisteret nogen landværts Samfærdsel med Randers fra den søndre Side af Fjorden, deels fordi den lavere Deel af Landet, neden for Bakkerne, hvilke sidst i ældre Tider have begrændset Aaen, var et ubefarligt Uføre, og deels fornemmelig fordi der da efter al Rimelighed ikke har eksisteret nogen Broe over Guden. Stadfeldt^{*)} er vel af anden Mening, og argumenterer fra Broens Tilværelse deraf, at Waldemar den 1ste i Aaret 1157 retirerede for Svend Grathe igjennem Randers og brød Broen af, hvorved han forhindrede videre Forsøgning — men af Knytlinge Sagas Beretning herom **) saales

12te Aar-
hundrede.

Den nu-
værende
Randers
Bro eksiste-
rede ikke i
det 12te
Aarhun-
drede.

*) Pag. 44. — **) Cap. 117.

des lydende: „Kong Waldemar ventede paa sit Tog imod Svend Grathe paa sine Tropper i Randers. Denne laae imidlertid i Viborg. Paa Touren til Randers, hvor han tænkte at tage Waldemar til Fange, laae han i Korning (nu Qvorning) om Natten. Neshjørn Snare reed til Kong Waldemar og berettede ham, at Svend laae ved Korning — Kong Waldemar drog da over Randersbroe og vilde da endnu ikke indlade sig i Elag, men da Kong Svend kom til Randers, havde Kong Waldemar ladet Broen afkaste og han kunde da ikke komme over Naen.” Dette viser, at Kong Svends Anmarsch mod Randers skete ad Adelveien fra Viborg dertil. Ved Hornbek stod da Dør : Naen, som nu kaldes Døst : Møllebek, ud i Guden og gjorde Skjel for Randers Eiendomme eller Gebeet. Da Kong Waldemar havde søgt Randers for der at drage flere Tropper til sig, hvor han i Morggen Randelsborg kunde forsvare sig imod et Angreb, saa er det ikke rimeligt at han skulde forlade dette Sted. Det bliver ifølge heraf en til Wisshed grændsende Sandsynlighed, at det har været Broen over Nøraae, som blev afbrudt, hvilket vinder megen Styrke derved, at Guden ved Randers i de forudgaede 51 og 53de Capitler kaldes „S u n d e t,” ligesom Oversfarts : Stederne over Liimfjorden og Mariager Fjord endnu kaldes Sunde.

Den Bro, som da kaldtes Randers Bro, var over det Randløb, som nu kaldes Døst-Møllebæk.

Et saa stort og vanskeligt Anlæg, som Broerne over Guden ved Randers, af hvilke den længste indtager en Strækning af henved 200 Alen, oversteeg vist nok den Tids Kyndighed og Hjælpemidler. Først efter

at jydffe Lov havde bestemt, hvorledes der skulde forholdes med Anlæg af Broer, der tilveiebragde Communication imellem flere Herreder, synes Sønderbroes Anlæg at kunne være udført, og forsaavidt ikke Doctor Vaden maatte kunne hietle sin Beretning, at Niels Ebbeson ved Oversaldet paa Grev Geert passerede Sønderbroe eller Randersbroe over Guden, er jeg tilbøielig til at antage, at den først er anlagt under Waldemar den 4de, som ved de svære Paalæg og Arbejder, han paalagde de Jydffe Bønder, foranledigede dffes Insurrection. At denne Communications Broe over Guden da var til sees af et Laasbrev af 1351*) saaledes lydende:

Waldemarus Dei gratia Danorum Sclavorumque rex, omnibus præsens scriptum cernentibus salutem in Domino sempiternam. Noverint universi, quod nos exhibitori presentium Bernardt Foss, villam in Randrus (bona quæ dicuntur Alegarth) juxta pontem Randers Bro sita sibi per Godechinum Dayson placito scotata, et per quatuor literas nostras legaliter adjudicata, in quorum etiam corporalem possessionem per discretos est introductus adjudicamus perpetue possidenda. Hac de causa perpetuum silentium imponentes, adhibentes, nequis se de dictis bonis sine ipsius voluntate et consensu aliquo aliter intromittat. Datum Randrus nostro sub sigillo Anno 1351, teste Nicolao Jenson de Kildebeck, Iustitiario nostro.

Broen
over Gud-
den existerer
kvistig i Ra-
ret 1351.

*) Af Geheime-Archivet.

Om Rets-
tilstan-
dens og
Commu-
nal-Ad-
ministra-
tionens
Udvikling.

13de Mar-
hundrede.

De flere forskjellige Retsforhold, som maatte ud-
springe af det tiltagende Folketal og forskjellige nye Næ-
ringsveie, og Nødvendigheden af Midler til Oprethol-
delse af Sikkerhed og Orden iblandt den endnu raae
og vilde Hob, som nu i større Maaſe levede sammen
i engere Forbindelse; de Beføstninger, der førdredes
til fælleds Foranstaltninger for Samsfundet og Vedlige-
holdelse af de allerede trufne, maatte foranledige en
fra Herredets almindelige Bestyrelse adskilt særegen Or-
ganisation og Administration for Samsfundet. — De
almindelige Love indeholdt Intet om de Betingelser,
under hvilke et Samsfund saaledes kunde constituere sig;
men Jydske Lov synes endog med Vaersomhed at und-
gaae Berørelse af hvad der kan angaae Kjøbstædli-
v og Administration af dets Anliggender. Saavel Forfat-
ningen som Bestyrelsen uddannede sig ifølge heraf, *)
med Kongernes stiltiende Samtykke, efter Bedtægt,
ved Communal-Beslutninger, placita, hvorved man i
de nye opstaaende Communer jevnlig fulgte, hvad
der i allerede ordnede Kjøbstæder var af Borgemeſter,
Raad og menig Mand bestemt og af Kongerne sanctio-
neret, hvorved der dannedes en næsten ensformig
Kjøbstæd-Lovgivning. De saaledes af Kongerne sanc-
tionerede Communal-Bedtægter benævntes Stads-
retter og derved erkjendtes de paagjeldende Stæder
for Kjøbstæder, civitates. Den gamle Ekebvigſke
Stadsret benyttedes saaledes af Horsens og Ebeltoft,

*) Schlegel om de gamle Danſkes Retsſædvaner og Autonomie
i det kongl. danſke Videnskabernes Selſkabs Afhandl. 3 D.,
Pag. 59.

efter Kosob Anchers Mening*) allerede i det 13de Aarhundrede, hvilket rimeligviis har ogsaa været Tilfældet i Randers som i andre Jydske Communer af samme Beskaffenhed. — Om Municipal-Organisation i Randers forekommer intet Document, ei engang nogen Notice før end i Aaret 1311, da Kong Erik Menved udgav et Benaadningsbrev d. d. 22de Marts saaledes lydende: **)

Ericus Dei gratia Danorum Sclavorumque Rex, omnibus presens scriptum cernentibus salutem in Domino sempiternam. Antiqua decrevit auctoritas, ut ea, quæ aguntur solempniter, ne cum lapsu temporis labantur, scripturæ testimonio perhennentur. Inde est, quod constare volumus universis presentibus et futuris, quod nos attendentes obsequia et servicia dilectorum nobis Villanorum de Randrus, nobis et nostris Antecessoribus sæpius exhibita et fideliter impensa, volumus, ut ipsi omnibus libertatibus, immunitatibus et juribus potissimum gaudeant, secundum quod temporibus Waldemari Regis melius gaudere solebant, et ut liberius consveverunt, videlicet, quod infra terminos Villæ eorundem, id est Wibols-pali diligenter coerceatur de homicidio, de læsione cum cutello trusili facta, de mutilatione membrorum, de in justa spoliacione, de violatione cumque personæ inserenda de violenta domorum fractione. Super quibus et aliis ceteris hu-

*) Eovhistorie 2. D., Pag. 632. — **) Stadfeldt Pag. 22.

jusmodi omnibus potissimum indulgemus libertatem. Ita quod pro omni violentia per quemcumque extraneum facta infra civitatem ejusdem villæ, pro qua offendens per veredicos legaliter convictus fuerit, vel etiam se reum in placito recognoverit, eidem Villæ in 40 marchis Denariorum debet satisfieri, sicut nobis ultra id, quod a legibus est statutum. — Volentes etiam, quod octo Veredici, secundum antiquam ejusdem Villæ consuetudinem habeantur; nec littere inquisitionis super facto dictorum Veredicatorum dari seu procurari debeant simpliciter a residentibus extra eandem Villam, nisi Villanorum ibidem cum ipsis super ipsorum Veredicatorum juramentum testimonium habeatur. Unde per gratiam nostram districtius inhibemus, ne quis Advocatorum nostrorum, corundem Officialium, seu quisquam alius, cujus cunque sit conditionis, ipsos Villanos contra presentes gratias sibi a nobis indultas impediat in aliquo vel molestare presumat, prout indignationem nostram et ultionem regiam duxerit evitandam. Datum Wibergis Anno Domini MCCC undecimo feria secunda proxima post Dominicam medie quadragesime in presentia nostra.

Kæret
1311.

Dette Privilegium er, ifølge dets Udtryk, kun en Stadfæstelses; Act af de Rettigheder, som Byen allerede tidligere, nemlig under Kong Waldemar havde udøvet, ligesom og af de Begunstigelser, som un-

der denne Konge vare den tilstaaede, uden at nogen skriftlig Act derom har været udfærdiget. Dette Document, der er det første, som hjemler Byen nogen særegen Jurisdiction, er følgelig af høieste Interesse for dens Rets: Historie, og forener dermed tillige Interesse for Municipal : Rets Historien i Almindelighed, hvorfor det fortjener paa det næieste at gjenneemgaaes. Det viser, at Byen allerede under Kong Waldemar har udsøvet de omhandlede Rettigheder og nydt de Begunstigelser, som nu stadfæstes. Den Rettighed, som i dette Stadfæstelsesbrevs 1ste Afdeling fornemmelig udhæves, er Jurisdictionen i Sager angaaende Drab, Saar med Daggert, Lemmers Afhug, Ran, personligt Vold, voldsomt Husbrud og deslige, som forøves inden Fredskorset eller Jurisdictionens Mærket (wibols-pali, civitas villæ)*) endog imod Udenbyes, som deri have gjort sig skyldige, samt at der efter Byens gamle Vedtægt skulle være 8 Sandmænd (til Sagernes Undersøgelse og Paakjendelse). — Byen har saaledes alt i Kong Waldemars Tid havt Jurisdiction i visse criminelle Sager, og forsaavidt været undtaget fra Herreds: Jurisdictionen. For nøiere at bestemme Tiden, bliver det at afgjøre, hvilken af de 2de Waldemarer, som til den Tid havde regjeret, der saaledes har tilstaaet Stedet saadan Begunstigelse og Vyfrith. Det er bekjendt, at Kongernes personlige Ophold, fornemmelig naar det varede i længere Tid og under Om:

---

*) See Gaup über deutsche Städtgründung, Stadtverfassung und Weichbild. Hüllmann Geschichte des Ursprungs der Stände, §. 50.

standigheder, hvor Indvaanerne kunne have Leilighed
 til at vise særdeles Hengivenhed og Opoffrelse, benyttes
 des til at erhverve attraaede Begunstigelser. — I saa
 danne Forhold havde Vyen ikke Leilighed at komme til
 Kong Waldemar den 2den; men Waldemar den 1ste
 flygtede, som bekjendt, fra Roeskilde til Jylland,
 hvor han, som foranført, opholdt sig i Randers i
 Maret 1157, for at samle en Hær mod Svend Gra-
 the, der endog marscherede imod Randers for at træffe
 sin Modstander. — Kongen, som kunde vente sig an-
 grebet i selve Randers eller tilhørende Borg, maatte
 det i høi Grad interessere, at være forvissnet om Bes-
 boernes Hengivenhed, og det er altsaa rimeligt, at
 han, for enten at forsikre sig deres Understøttelse,
 eller for at belønne deres Tjeneste og Opoffrelser, har
 tilstaaet dem disse Rettigheder: hvormed Udtrykkene i
 Confirmations-Akten „nos attendentes obsequia
 et servicia nobis et nostris Antecesso-
 ribus sæpius exhibita et fidelites impensa”
 nøiagtigen stemme. At denne Kong Waldemar siden
 atter opholdt sig paa dette Konunges og der med Er-
 ling Skaffe underhandlede om sine og Kong Magnus's
 gjensidige Anliggender, hentyder ogsaa paa at denne Kon-
 ge særdeles interesserede sig for Stedet.*) Maret 1157
 formenes derfor at maatte ansættes som det, hvori
 Randers vel ikke fik sit Gebeet anvist, thi vi have for-
 hen seet, at Broen over Nøraa allerede da som nu
 gjorde Skjellet med Vyens vestre Side, men blev af
 Kongen sanctioneret med Vyfrith.

*) A. Hvidtfeldts Kr. 1ste D., S. 106.

Dette Privilegium, i Forbindelse med et forudgaaet Benaadningsbrev af samme Konge fra Aaret 1302, gikver os bestemt Oplysning om Byens Standpunct i Statsforholdet. Dette lyder saaledes:

Ericus &c. Noveritis dilectos villanos nostros in Randrus, pro solutione thelonii nobis debita, quocunque infra regnum nostrum cum mercimoniis suis venire contigerit, prater nundinas nostras Skanör, donec aliarum villarum forensium regni nostri privilegia super hujusmodi libertatibus revocare duxerimus, quittos demittimus per presentes et penitus absolutos. — Vi see nemlig, at den her erkjendes for en villa forensis: en Bye, der har Torv eller Marked, ligesom deraf ogsaa sees, at dens Indvaanere søgte Markeder med Varer; men vi see deraf tillige, at den ikke var Stad i legal Betydning: civitas.

Kolderup-Rosenvinge yttreer, at Udtrykkene civitas og villa bruges iflæng i de ældre Privilegier og Stadsretter, men om Rigtigheden heraf har jeg ikke kunnet overbevises, thi naar jeg undtager Privilegium for Malmø af Kong Valdemar, hvori Debozne kaldes cives, har jeg ved at jevnføre Udtrykkene i de latinske Texter af Stadsretterne med Texterne i samme Sprog af Privilegierne for de Steder, som ikke specielt vare benaadede med Stadsret, befundet, at endnu kun de med Stadsret benaadede Steder kaldes civitates og Indvaanerne cives, hvortilmod de Byer, som kun vare benaadede

med Privilegier kaldes villæ og Indvaanerne deraf villani. Da Baden regner Malmø iblandt de Byer, der havde Stadsret, hvilket forøvrigt er mig ubekjendt, saa gjør ogsaa denne Bye, hvis Badens Ytring er grundet, ingen Undtagelse fra den af mig anførte Forskjel i hine legale Benævnelser. Civitas kaldes altsaa formentlig kun den Kjøbing, (villa forensis,) hvis Communal-placita under Navn af Stadsret var sanctioneret af Kongen. Derimod hjemledes der neppe ved disse forskjellige Udtryk forskjellige statsborgerslige Retstigheder, hvilke endnu udøvedes af Uundersaatterne iflæng, forsaavidt den egentlige Kjøbstædnæring angaar.*)

Det ovenanførte Benaadningsbrev af 1302 begrundet tillige en Toldfrihed, men hvorvidt denne Begunstigelse har strakt sig er tvivlsomt. Det frigiver nemlig Byens Indvaanere for Told, hvor de end i Riget monne komme med deres Varer, undtagen i Skaner Marked. Udtrykkene synes saaledes kun at hentyde paa Told, som krævedes af Varerne paa de Steder, hvor de henførtes til Marked, men ikke paa en almindelig Toldfrihed paa Hjemstedet, hvilken Frihed i Waldemar 1stes Stadsret for Nalborg forklares ved Bund; Gjæld, Torve; Ytring og al anden Told og Lyngsel.***) I Christopher af Bayerns Privilegier for Viborg***) anføres Frihed for al Told og Bøngjæld og Torsørring, med Tilføiende, at den

*) Kolderup-Rosenvinges Retshistorie S. 62.

) Gamle Gaardsretter og Stadsretter af Kolderup-Rosenvinge, Pag. 279. — *) Ibid. Pag. 269.

tilstaaes Indvaanerne af den Marsag, at de ikke have Scilads til deres Bye.

Derimod hjemler Haderslev Stadsret *) af 1292 Cap. 4 tillige udtrykkelig Toldfrihed paa selve Hjemstedet, hvorimod de umiddelbar derpaa følgende Cap. 5 og 6 bestemme Toldens Beløb for forskjellige Varer. — Skulde denne blot erlægges af Udlændinge eller Udenbys, da vilde Elusion af Bestemmelsen vist være uundgaaelige, da det vel ikke vilde have været vanskeligt at faae en Byemand til at angive Varerne som sine. — At der tidligere er betalt Told af Handelsvarer i Danmark, er udenfor al Tvivl, men efterhaanden erhvervede Kjøbstaderne Frihed for denne Afgift, som Stænderne ogsaa betingede sig ved Kong Christoffer den 2dens Haandsæftning, **) og omsider blev den ved Kong Christophers af Bayern almindelige Stadsret tilstaaet alle Borgere, undtagen naar de søgte Skanør og andre Fiskerleier, hvor de i en vis Tid om Aaret skulde erlægge Told.***) Ved Benaadningsbrevet af 1302 antages Stedets Indvaanere derfor kun at have havt Frihed for Toldafgiot af Varer, hvormed de søgte Markeder. Foruden den Skyld sætning, hvorefter Udgifterne og Præstationerne til Staten repareredes, som i Waldemars Jordebog, ****) ansattes til 25 m% puri et pro expeditione solutionis 20 m% puri, for Nanders, skulde der ifølge

*) Gamle Gaardbr. og Stadsbr. af Kolder. + Rosenv., Pag. 471.

**) Danmarks Kammerøksen af Mandix, Pag. 212.

***) Cap. 66.

****) Script. rer. dan. 7de B., Pag. 519 og 543.

samme Ansættelse udredes 160 *m*℥ denar af Byen; hvilken Ansætning i Sammenligning med Ansætningen for Ribe, Aalborg, Odense, viser at Randers stod langt under den første og noget under de tre andre. — Ligesom heraf sees, at Stedet var særskilt ansat til Afgift til Staten, og at der allerede var indført en vis Orden i Bestyrelsen af Kronens Indtægter, saa har jeg forøvrigt ikke kunnet finde Noget, der kunde give Oplysning om Udgifterne til Staten og Communen for dette hele Tidsrum, undtagen at der nævnes Jordskyld og Huuspenge, som erlagte til Kirker og andet offentligt Brug.

Foruden den Hindring, som Fjordens forømmelbte Tilstand lagde i Veien for Søhandel fra Randers, har det, som af sildigere Bestemmelser erfares, der i sin Tid ville vorde anførte, ogsaa været den til Skade, at der vare flere andre Havne i Fjorden, som benyttedes som Løbs- og Ladepladse, hvoriblandt fornemmelig maae bemærkes Byen Ørsted i Hougsoe Herred.

Ørsted i
Hougsoe
Herred
som Kjø-
bing.

Det er et almindeligt Sagn, at der i ældre Tider de facto har været en Kjøbing, og hvad der i høi Grad bestyrker dette Sagn, ja formeentlig endog hæver det over al Tvivl, er dens regulære Anlæg og Inddeling i Gader og Stræder, af hvilke sidste det ene kaldes Toldbodgaden, hvor der efter eensstemmigt Sagn skal have været Toldbod. Stedet bestaaer nemlig af 2 meget lange Gader, kaldet store og lille Gade, hvorimellem der løbe 4 parallelle Stræder. Da der i ældre Tider har gaaet en Arm af Randers Fjord, som nu er tilgroet, til bemeldte Bye,

ſaa har det, uagtet det ikke ſjønnes, at Sellsfars-
tøler nogenſinde have kunnet gaae ind til Dyen, lig-
get ganſke beſteemt til den ubetydelige Sæhandel, ſom
da kan have fundet Sted. Den findes imidlertid in-
genſteds at have været ſanctioneret ſom Kjøbing (villa
forensis) og har aldrig været erimeret fra Landjuris-
dictionen, hvorimod den i de ældſte Documenter fra
det 15de Aarhundrede benævnes ſom Landsbye. — Med
ſpecielt Henſyn til, at der i hiin Tid ingen landværts
Communication fandt Sted med Randers fra den ſøs-
dre Side af Sjøden, formiddelt Mangel af Broe, var
Stedets Velſiggenhed for Sæhandelen ſaameget mere
fordelagtig for Landdiſtrictet ſønden for Randers ind-
til Grenaae, hvor Tyrſterne af Brundvig *) allerede i

---

*) Gavebrev af Tyrſterne Albrecht og Hans af Brundvig til Grev
Albrecht af Eberſtein i Gammel-Eſtrup Archiv No. 264, med
Egl. Stadfæſtelsbrev af 1276. Foranvænte Eiendomme va-
re overdragne Albert Albertſøn (Tyrſte af Eberſtein) med Vir-
keret. Da den derom af Kong Chriſtopher den 2den i Aaret
1320 udfærdigede Stadfæſtels-Act har Interæſe for den
danſke Retshistorie, og dette Document, der i Original opbe-
vares i Gammel-Eſtrups Archiv, ſaavidt mig bekjendt, ikke
er offentliggjort, ſaa har jeg troet at burde indføre det her,
er ſkjøndt det ikke angaaer Randers, ſom ellers kun er Gjen-
ſtand for denne Fremſtilling.

Bemeldte Document lyder ſaaledes: „Christophorus
dei gratia Danorum Solavorumque rex omnibus pre-
sens scriptum cernentibus salutem in Domino sem-
piternam. — Noverint universi, quod nos exhibitori
presentium Domino Alberto Alberti filio, dilecto
consanguineo nostro in pochia Christorp, leges, quæ
dicuntur byærkælough cum omnibus juribus et
libertatibus, quæ et quas prædioti Domini Alberti et

det 13de Aarhundrede havde Besiddelser, og hvor foruden Essenbeck Kloster med sine betydelige Eiendomme ogsaa fandtes Godserne Estrup, Hveringholm, Stenholt m. fl. Nærmere ved Randers Fjord ligger en lille Bye, kaldet Bode, af hvis Navn man har villet uddrage, at der har været Oplags- og Udfalgssteder eller Boder, fra Prsted, eller Løsse- og Ladested for bemeldte Kjøbing. Men af Beboerne i Omegnen har jeg erfaret, at bemeldte Bode har været en Holm, hvorpaa man trak Baadene op, og at den deraf har faaet sit Navn. Ogsaa af Navnet Hollandsberg, beliggende ved Randers Fjord, har man villet argumentere for Hollandsk Fart paa Fjorden i ældre Tider, men ligesom det Urimelige i slige Slutninger tidligere er viist, saa er dette Stednavns virkelige Etymologie meget let. Det skrives i de ældste Documenter Holstensberg. — Da Stedet ligger paa en Dække eller

---

sui anteces fores temporibus p̄genitorum nostrorum melius atque liberius dinosce bantur habuisse, concedimus et per presentes confirmamus. Inhibemus distriote, ne quis advocatorum nostrorum seu quisquam alius cujus cunque conditionis aut status existat, ipsum Dominum Albertum contra hanc libertatis gratiam audeat, molestare, prout indignationem nostram et ultionem regiam duxerit evitandam. In cujus rei testimonium sigillum nostrum presentibus est appensum. Datum Skyelsköör. Anno Domini millesimo c̄c seentesimo vicesimo in vigilia beati Bartholomæi apostoli in presentia nostra."— Dette Document tjener saaledes til Styrke for Wedel Simonsens Hypothese, at Adelen allerede før det 14de Aarhundrede har som Grundeier havt privilegeret Jurisdiction.

Bjerg, og dertil er betydelige Engstrækninger som afsille det fra den modsatte Hvide, kaldet Steenholt, saa skjønnes, at Navnet tilkjendegiver Holt: Engsbjerg o: Bakken ved Steenholts Enge.

Vi have forhen seet, hvorledes Byen havde faaet udtryffeligg Hjemmel for criminel Jurisdiction. Nimes ligviis har den allerede ved denne Tid, nemlig i Begyndelsen af det 14de Aarhundrede, med Kongernes stiftende Samtykke, uddannet sig en almindelig Jurisdiction, adskilt fra Landjurisdictionen. Bestemte Data har jeg ikke fundet derfor, Byen selv vedkommende, men det vil siden vorde oplyst, at den existerede inden Aarhundredets Slutning uden speciel Sanction. Jeg antager derfor at dette, som vel allerede tidligere var anseet som en Rettighed for Stedet, implicite var sanctioneret ved den Kongel. Declaration, ifølge hvilken den ansaaes for en villa forensis, hvilket vinder Styrke ved Udtryffene i Waldemar den 3dies Haandsæstning: Item privilegia villarum forensium et earum statuta, quæ burck (byærk dicuntur) renoventur.*) Da nu Udtryffene i Erich Menveds Privilegium af 1311: secundum quod temporibus Waldemari regis melius gaudere solebant, et uti liberius consueverunt, som foran bemærket, tilkjendegive, at Byen allerede i Waldemar 1stes Tid fra 1157 har nydt de Rettigheder, der indrømmedes en villa forensis, saa maa dens almindelige Jurisdiction formentlig hidrøre fra samme Tid, hvorhos disse Udtryk tjene til at bestyrke

*) Kolderup-Rosenvinges Retshistorie, Pag. 178. Not. a.

ke Vadens Paaftand i Danmarks Historie, at de danske Kjøbingers Anseelse astog under Waldemar den 2den. Fra samme Tid som Byen havde særskilt Jurisdiction har den formodentlig ogsaa haft sin særskilte Foged, advocatus, som oppebar Voderne og indsatte Sandes mændene og Nævningerne paa Thinget. Derimod kan jeg ikke med Stadfeldt^{*)} af Kong Christophers Besnaadningsbrev af 1321 udfinde, at det sanctionerer Byen nogen egen Jurisdiction i alle Sager; thi de Udtryk i bemeldte Privilegium, som skulde tyde derhen, nemlig „inhibentes insuper districtis; ne quis predictorum villanorum alicui extra ipsam moranti villam, super aliqua causa in dicto villa suscitata tuitionem suam committere, aut aliquis alienus ab eis contra ipsos, aut ipsorum aliquem super causis premissis ad alicujus instantias cujusquam tuitionem recipere presumant, dummodo infra ipsam villam lesus aliquis consequi poterit complementum; alioquum agat, ubi obtinere valeat, quod est juris;” skjønt blot at angaae en Doms Execution eller Nam. Om Stedets Communal-Administration høves endnu ingen Efterretning, men som foransøgt, har denne rimeligviis uddannet sig efterhaanden, paa lige Maade i de allerede eksisterende Kjøbinger, først efter den Elees vlgste Stadsret og siden efter Ribe- og Stadsret. — Da derhos Privilegierne for Kolding af 1327 i dens Udtryk have mærkelig Lighed med dem for Randers, kunne disse tvende Kjøbinger for den Tid

*) Stadfeldt S. 24-24.

med Fole formodes at have havt samme Retsforfatning og Administration. Hine Privilegier vise, at der da vare Sandmænd og Nævninger udnævnte for Kolding ligesom for Randers. Naar de da tilføie, at Byens Raadmænd (consules) have andraget paa saadan Udnævnelse, saa er der neppe Grund til at tvivle om, at Randers ogsaa paa den Tid har havt Raadmænd, som have forestaaet Communens Administration. At Randers ligesom Kolding har havt Nævninger, følger af Bestemmelsen i den 11te Artikel hos Thord Degn, som vil sige at Kjøbinger skulde have baade Nævninger og Sandmænd. Endvidere sees af de nævnte Privilegier fra Kolding, at Nævninger udnævntes aarlig, samt at de bleve Indsatte af Fogden, som Kongens Embedsmand, paa Bythinget, forinden de maatte dømmes, ligesom at den aarlige Udnævnelse var sædvanlig i Landet.

Som Konninglef var Randers stedse en uinddelbar Kjøbing, hvis Foged sælgelig beskikkedes af Kongen, og derfor i Privilegierne kaldtes advocatus noster, ligesom Grunden stedse benævnes som Kongen og Kronen tilhørende, hvorfra ei engang gjordes Undtagelse med Grunde, som Indtoges til Kirker og Kloster, hvorom det sildigere hedder, at de ere overdragne af Borgemeister og Raad samt menige Mand med Kongens Samtykke.

Om Geistlighedens Immuniteter i Henseende til saavel Jurisdiction som til Skatter og Afgifter findes endnu ingen Oplysning.

I Slutningen af det 13de eller i Begyndelsen af

det 14de Aarhundrede var Stedet endvidere bleven forsynet med Sct. Peders Kirke, der var udstyret med en hellig Evededug, et af de meget faa religiøse Klenodier, hvormed Byen blev begavet, kaldet Scta. Veronica, hvorpaa Christf Billedet fra Gangen til Korsfæstelsen var udtrykt. Denne var ogsaa Sognes kirke.*) Ogsaa Sct. Mortens Kirke, som nu er Stedets eneste Sognekirke, antages af Stadfeldt at være bygget ved samme Tid, ja endog tidligere, nemlig henved 1239 eller 1240, men jeg finder ikke denne Mening antagelig, hvorom jeg forbeholder mig at anføre mine Grunde ved Fremstillingen af Byens Tilstand i det 16de Aarhundrede. Derimod var Franciscaner-, eller Graabrødre:Klosteret stiftet Aar 1236, hvis Betydelighed kan skjønnes deraf, at Ordenen her 2 Gange holdt sine Capitler i det 13de Aarhundrede og oftere siden.***) Ogsaa et Dominicaner:Kloster var stiftet her ved samme Tid. Det nævnes 1216. Daugaard yttre Formodning om, at den forrige latinske Skole, som laae for den østre Ende af Sct. Mortens Kirke, har været dette Kloster. Da her, ud mod Torvegaden under No. 616, endnu er en Bygning fra Middelalderen, saa findes denne Gæstning bestyret.***) Det skjønnes heraf, at Geistlighedens Indflydelse allerede da maae have været meget betydelig, ifølge den Overlegenhed som saavel dens Stilling som Intelligentsen gav denne Stand over de andre. Den ængstede Gemytterne, hvortil det lovløse Levnet

*) Daugaard om de danske Klosters, S. 392, o. f.

) Ibd. — *) Ibd.

og Forhold gav alt for megen grundet Anledning; og beroligede dem igjen ved Syndsforladelse for Dotatio: ner til Kirker og Klostre, i hvilken Gavnildhed Kongerne, Rigets Magnater og Folket kappedes. — Gaar: de saavel i Byen som paa Landet, Marker, Skove og Enge, Fissergaarde og Captaler bleve skjenkede dertil. — Herved tilfød Stedet vel, i Forhold til Rigets ude: Tilstand, betydelige Indtægter; men Landets Indu: strie saavel som Byens Næringslid oplivedes ikke, tvært: imod forarmedes ved disse Dekorationer Folket, som der: imod gaves Anviisning paa rigelig Erstatning i den anden Verden. Af historiske Begivenheder, der havde Indflydelse paa Byen, findes i det 13de Aarhundrede kun at bemærke Hertug Abels Invasion i Sjælland, hvorved Byen lød betydeligt ved Jildebrand. *) Af Noticer fra den sildigere Tid sees, at Stedet har havt jevnlig Samsærsel med Ribe, som formodentlig har begyndt fra den Tid, bemeldte Bye fik nogen Be: tydenhed som Handelsstad, fornemmelig paa Flandern. Denne Samsærsel har rimeligvis allerede nu været i Gang, som Følge af, at Egnen om Randers ved sine vidtudsprede fortrinlige Enge og Græsmarker, har af: givet store Partier af Hornkvæg til Udsærsel, hvilken Samsærsel har givet Anledning til næiere Bekjendtskab med Communal:Bestyrelsen for Ribe; hvorfore Ribe Stadsret og Communal:Administration saavidt det stem: mede med Localiteten, sildigere er bleven Mønster for Randers. — Om selve Byens Befæstning findes ingen Efterretning indtil Waldemar den Ades Regjeringstid,

*) A. Spidtfeldts Krønike 1. D., S. 215.

hvorimod man af Beretningerne om de frigeristte Begivenheder, som indtil den Tid omfattede Randers, kan udbrages, at den var ubefæstet; thi det hedder deri saavel om Hertug Abels som om Grev Geerts Invasjoner, at de kom til Randers, uden at der er Tale om Beleiring eller Inddragelse, hvilket derimod siges om Kjøbenhavn og Ribe.*)

1340

Enalidet Randers hidtil var bekjendt, saa pludseligt fik det nu i Mæret 1340 en Navnkundighed, der udbredte sig til Udlandet, og aldrig vil udslættes i Danmark, saa længe Mindet om vigtige fædrelandiske Begivenheder interesserer det danske Folk.

Grev
Geerts
Drab.

Grev Gerhard af Holsteen, kaldet Grev Geert den Skaldebe eller Kullebe, som understøttede Hertug Waldemars Fordring paa den ved Kong Christopher 2dens Død ledigblevne danske Throne imod den afdøde Konges Sønnen, og som Panthaver havde den største Deel af Jylland i Besiddelse, vakte ved sine Udpressninger Oprør iblandt Jyderne, som tillige interesserede sig for Kongesønnen Waldemar, der siden kom paa Thronen under Navn af Waldemar 4de eller Atterdag. Da disse under Adelenes Ansærfel beleirede de Hertugen af Grev Geert overdragne Slotte, begav denne sig til Thydskland og hvervede der en Armee af 10,000 Mand, som han førte ind i Jylland, hvoraf 4,000 Mand af ham selv bleve førte til Randers, hvilket Armeecorps plyndrede og hærjede med den umenneskeligste Grusomhed. — Da besluttede Adelsmanden Niels Ebbeson til Rørrerriis, vel ei blot af Kjærlighed til

*) A. Hvidtfeldts Krønike 1. D., S. 215 og 319.

ste Fædreneland, men tillige af privat Hævn over en ved Dom ham af Greven formentlig tilføjet Forurettelse, at befrie Landet fra denne Evøbe. Efter at Niels Ebbesen paa Nidderviis efter de Tidens Skik havde erklæret Greven aabenbar Feide, og saaledes formelig undsagt ham, begav han sig den 1ste April 1340, efterat han forud havde ladet trække Sommerne af Planterne i den Bro, som han maatte passere, om Natten henimod Dagningen til Randers med 47, eller efter andre Beretninger 63 Mand, hvor han overrumplede Greven og dræbte ham, hvilken forvovne Færd havde Landets Befrielse for de fremmede Troppers grusomme Vedsfart til Følge. Ebbesen, som strax begav sig bort, kastede nu de løsgjorte Planter af Broen af efter sig og undgik derved Forsølgningen.

Det er naturligt, at en i den fædrenelandske Historie saa indgribende Begivenhed vækker Interesse for at vide paa hvilket Sted i eller ved Byen den har tildraget sig.

Gebhardt*) beretter i Danmarks Historie, at Greven havde Quarteer paa Slottet og blev dræbt der. — Stadfeldt**) erklærer dette for en aabenbar Feil, af den Grund, at der den Tid intet Slot var; hvorimod han anfører et Sagn, ifølge hvilket denne skjætte Handling skal være udført i Nærheden af Sønderbroe, i en Gaard, som var beliggende paa den Gade, der nu kaldes „store Gade,” nemlig enten der, hvor Gaarden No. 4 eller Gaarden No. 632 nu er. — Derksom

*) Geschichte der Königl. Dänemark und Norwegen 1. Th., S. 596. — **) S. 429.

den anførte Grund, at der intet Slot var, er vis, da var Quæstionen derved upaatvilelig afgjort; men da jeg troer med Grund at have antaget, at Slottet Kandeløborg har eksisteret, og Historien ikke indeholder Noget om, at det før denne Tid var ødelagt, hvorefter imod Wolff i Encomion *) udtrykkelig anfører, at det blev ødelagt i denne Æide af selve Niels Ebbesen, eller som Wolff kalder ham Niels Jepsen, hvortil han maa formodes at have havt Hjemmel, som da, nemlig for henimod 200 Aar siden, maae have været lettere at erholde, saa maae der andre Grunde til at gjøre det antageligt, at Begivenheden har tildraget sig paa et andet Sted, da det vel er rimeligt, at Greven der havde taget Ophold, især dersom det indeholdt saa stor Leilighed til Beboelse, som Snorre Sturleson**) angiver om det Sted, hvor Erling Skakke traadte ind til Kong Waldemar 1ste, hvor Kongen fortæles at have i sin Spisefal været omgivet af 80 Mænd. — Det Sagn, som Stadfeldt anfører, er ikke noget almindeligt Almuesagn, men blot en Gistning, bygget derpaa, at Drabet formentlig at maae være skeet i Nærheden af Byens søndre Broer, fordi det synes alt for urimeligt at antage, at et saadant Doveslykke skulde kunne lykkes længere inde i Byen, og i længere Afstand fra bemeldte Broe; hvilken man, siden de andre Broer ved Byen, efterat Fæstningsværkerne ere sløifede, og Ost: Mølle Bækken eller Nørreaae, som den tidligere kaldtes, har faaet en

*) Geschichte d. Kön. Dänem. u. Norw. 1. Th., S. 66.

**) Vadens d. S. S. 211.

anden Retning, ere borttagne, allene tænker sig, naar der er Tale om Nanders Broe. — Men, som forhen anført, have de søndre Broer neppe eksisteret den Gang, hvorimod det af Rnytlinge Saga er godtgjort, at Broen over Nøraae eller Duft Mølle; Væk neden for Hornbek er kaldet Nanders Broe, som var beliggende vesten for Byen imellem Engene, ad hvilken Kant Slottet ogsaa laae, hvor Hospitalskirkegaarden nu er, hvilken Plads da ei var aldeles udenfor Byen; thi paa den modsatte Side vare nogle Bygninger af Byen. Hiin Broe var omtrent $\frac{1}{4}$ Mill fra Slottet og Byen, hvor det altsaa ubemærket kunde lade sig gjøre, at trække Sømmene ud af Plankerne paa Broen, hvorimod det ikke er rimeligt, at sligt kunde skee saa nær ved Byen, som de søndre Broer ere den. I Tilfælde af Forbindelse iblandt Besætningen, som havde Bøgt hos Greven, lod det sig ogsaa med langt mindre Vanskelighed udføre, end fra den søndre Side; thi i hiint Tilfælde skete det i den meest affides Egn af Byen, hvorfra man sieblikkelig var paa fri Mark og kunde adsprede sig til forskjellige Sider om det fandtes fornødent. — Nimeeligiis har Besætningen været Fodfolk, som ikke saa hurtigen kunde sætte efter Niels Ebbesen, og hans Folk, og Cavalleriet, som har ligget inde i Byen, havde altsaa ad denne Kant saameget længere, inden de kunde naae Ebbesen og hans Mandskab, som i al Dag kunde have passeret Broen, inden deres Forfølgere kom didhen, hvorimod det maatte være langt vanskeligere at undkomme, om denne Begivenhed havde tildraget sig paa store Gade,

hvor de strax fra alle Sider maatte kunne omringes af Besætningen. —

Historiske data, som nærmere kunne opklare dette, kender jeg ikke; men intet Sted, undtagen hos Stadsfeldt, siges at Niels Ebbesen passerede Sønderbroe ved Randers, hvorimod Hvidtfeldt og Pontoppidan blot kalde den Randers Broe. — I Kæmpevisen, som vel, efter Vadens brugte Udtryk, med Føie kan kaldes Lagnevisse, staaer vel, at Broffjelene bleve kastede i Fjorden, men for den modsatte Mening kunde ogsaa argumenteres fra samme Vises Udtryk om Grevens Møde med Niels Ebbesen Norden ved Randers Strandsde, som hentyde paa et Sund, hvor altsaa ingen Bro: Communication er; ligesom og af Grevens Ustrøring til Niels Ebbesen: „Igaar holdt du i Hr. Bugges Gaard med 100 Heste i Plade;“ thi Bugges Gaard var Hald ved Viborg, og derfra til Randers falder Brien vesterfra, altsaa over den ommeldte Broe ved Hornbek, altsaa ikke over Sønderbroe, og det er altsaa vel rimeligt, at der imellem Hald og Randers er skeet nærmere Aftale imellem Bugge og Ebbesen. Imod min anførte Hypothese kunde endnu indvendes, at Fruerlund, hvor Niels Ebbesen paa Togget mod Grev Geert skal have bundet sine Heste, da han drog ind til Randers, efter Sagnet skal, som der findes anført i Randers Marsch, have været en liden Skov, strax sønden ved Randers, hvor der udi Mandts Minde var store Ege; men hvor da kun fandtes et lidet Krat.

I Oluffens Collectanea findes derimod Fruerlund

anført som en forhenværende Herregaard i Hornbæk Sogn, altsaa ad den Wei, som førte over Nør: Aaen eller Duff Mølle: Bæk. Dersom det antages, at Niels Ebbesen paa dette Tog kom fra sin Herregaard Nørre: Riis til Randers, da ligge vel de formeentlige Ruiner af denne Gaard sydvest for Randers i Faldbye Sogn, Sabroe Herred; men, foruden at Weien herfra til Randers ogsaa kunde lægges over Abroe, og saaledes vesterfra, saa skal der ogsaa have været et Nørre: Riis i Kleistrup Sogn, Riids Herred, og en Gaard af samme Navn i Roum, i samme Herred, hvilken sidste Oluffen antager at have været Niels Ebbesens virkelige Bopæl, hvorfra Weien til Randers førte fra den nordre Side. Herfra lader sig altsaa ikke argumentere. — Endnu bemærkes, at der i Randers Thingbog for 1654, folio 303, findes anført et Sted under Navn af Fruerlund, hvilket maa have været udenfor Byen, hvor der var forrettet noget Snedker: Arbeide; men til nærmere Bestemmelse af Stedet indeholdes der Intet.

Om Pesten, kaldet den sorte Død, som rasede her i Riget i Aaret 1350, haves for Byens Vedkommende aldeles ingen Efterretning; men da Kong Waldemar kort efter, istedet for det ødelagte Handelsborg, lod opføre et nyt Slot, og dertil anvendte Materialerne af 11 nedbrudte Landsbyekirker, hvoriblandt, ifølge en Notice i Oluffens Collectanea, skal have været Ungstrup Kirke fra Egnen ved Torning, i Lysgaard Herred, saa er det, da ingen anden Harsag dertil er bekendt, vel rimeligt, at de Sogne, hvis Kirker saaledes bleve nedbrudte, ved Pesten ere blevne affolkede i den

Grad, at Kirkerne fandtes overflødige. At Randers, som, ifølge det Foranførte, da endnu var høist ubetydelig, derved har tabt en stor Deel af sin Befolkning, er mere end rimeligt, hvorved den er bleven af end mindre Betydning. — Naar undtages Qvægdriften til Ribe og nogle udenlandske Varers Tilførsel derfra, eksisterede endnu ingen Handel, mindre Industrie, undtagen uomgjængelig nødvendigt Haandværks- Arbeide. — Om Skibe, Seilads paa Fjorden, undtagen de fladsbundede Krigsfartøiers, Kaagers, Anlæggen; om Søs handel findes ingensomhelst Notice.

Det nye Slots Bygning kan neppe have været Dyen til Forbeel; thi Kong Waldemar fordrede ei blot Arbeide men ogsaa Materialier uden Godtgjørelse, som han ved Statens høist maadelige Tilstand vel ei heller kunde udrede. — At han tvang Jyberne til at opbygge en Mængde Kirker, Slotte og Broer, hvori blandt, som foranført, rimeligviis de søndre Broer ved Randers, et paa den Tid vist høist besværligt Anlæg, foraarfagede Opstand, hvori det nybygte Slot, der maae antages at have været bygget paa Tomten af det gamle Handelsborg, da ingen Kubera som kunde være Levninger deraf, ere fundne andetsteds, blev ødelagt.*)

Historiefriverne berette vel ikke at det blev ødelagt, men indtaget 1357, men da der siden den Tid ikke omtales noget Slot i Randers indtil Kong Christf. den 3dies Tid, og der ikke gives nogen sildigere Efterretning om bemeldte Slots Ødelæggelse, saa findes Stadfeldt med god Grund at have antaget, at det

---

*) Stadfeldt, S. 90.

da er bleven bemøleret. Naar der da af Hvitfeldt berettes,*) at Kongen i Aaret 1359, i Anledning af Bøndernes, under Adelsens Anførsel, igjentagne Opstand, sendte Tropper til Jylland, som betogde Randers, sættende Skyt, Vuk og Vlider der rundt om, saa erfares heraf, at Byen siden Slottets Udelæggesse er bleven omgivet med Grave og Volde. — Om denne Befæstning yttres Randrup**) at den ærværdige og berømmelige Mand Hans Oluffen, sidste Sognepræst til Graabrødre Sogn i Randers, har fortalt ham, at han for mange Aar siden havde seet anskrevet ubi en meget gammel Bog i Vester-Belling Præstegaard, naar, ved hvem, og hvorledes Grøften er opkastet og Vandet ledet fra Fladbroe ned omkring Randers og Slottet. — Stabfeldt***) anfører, rimeligviis uden anden Hjemmel, ligeledes, at Vandet var ledet i Voldgravene fra Nøraae ved Fladbroe forbi Hornbek Landsby, hvorfra det gik ligesom nu henimod Hvid-Mølle. Men foruden de Hindringer, som Afstanden af Fladbroe, det overordentlig løse sandige Jordsmøn, og betydelige Høider lægge i Veien for en saadan Vandledning, saa vilde dens Anlæg ogsaa af den Grund være umueligt, at den maatte gaae tværs over Oust Mølle-Bæk, thi dennes Vandmasse maatte enten trænge Vandet fra Nøraaen ud i Flugt med sig indtil dens Udløb i Guden, eller den maatte selv give efter for den hidledte Vandmasse og følge den Retning som denne tog. At Oust Mølle-Bæk da ikke

Enen
befæstes.

*) Krønike 1. D., S. 519. — **) Randers Marsch, S. 4.
***) S. 10.

har faaet en saadan Flugt viser Thingsvidne fra Etøvsring Herred af 1480*) betreffende Etjellet imellem Hyging Mark, som endeel af Randers Mark, samt Hornbek og Hølsted Marker, hvori findes angivet, at Bækken fra øverste Mølle (nu kaldet Døst; Mølle) da endnu havde sit Udløb i Guden. — Den af Hans Oluffen foran ansøgte Vandledning til Gravene om Randers kan meget vel forstaaes om den senere under Kong Christian den 3die fete Opdæmning af Døst Mølle; Bæk, ved Antægget af Hornbek Glaske og derfra opkastede Grav til Hvide; Mølle, hvorfra Bandet ledtes videre ind i Gravene om Byen; thi af Randrup's citerede Udtryk sees, at bemeldte Hans Oluffen, eller Johannes Olai, levede i Slutningen af det 17de Aarhundrede, og altsaa kan vel en Optegnelse fra Kong Christian 3dies Tid ansees for meget gammel, især som en privat Notice, da saadanne i de Tider vare meget sjeldne. — Bandet, som ved Byens første Befæstning har været indledt i Gravene, antages derfor at være indledt fra Guden; Aae, som Fortsættelse af Gravene om Handelsborg; men da den høiere Deel af Byen er betydelig ophøjet over Guden, saa have Gravene i de Egne af Byen, ikke kunnet være saa dybe, at de have kunnet modtage Bandet fra Guden, og maae altsaa tildeels have været tørre, eller modtaget Vand fra Bæld, som bleve antrufne ved Gravenes Opfæstning. Da den stærkere Befæstning, som siden foretoges under Kongerne Christian den 3die og Frederik den 2den, ikke nogensteds er

---

*) G. U. D.

antydte at have havt en anden Udstrækning end den ældre, der ei heller findes andre Spor af Grave og Volde omkring Byen, saa maa denne antages at have strakt sig saaledes, som af Stadfeldt er anført,^{*)} og saaledes som Sporene og Benævnelserne endnu tilfjens begive, igjennem Haugen ved Hvide; Mølle, igjennem Haugerne som høre til Voldgade og Hovmeden, paa den vestre og nordre Side langs med nordre Voldgade, Fabrikstræde til Nygade, og Haugerne bag ved Sammes Huse, paa østre Side til Huset No. 183 i Slots-gaden, hvorfra den fortsattes igjennem Slotsstræde, eller nu den østre Side af Slotspladsen til Dronningborg Mølle. — Som formeentlig Antledning til den Irring, der har fundet Sted med den anførte Vandledning fra Gladbroe, tilføies, at Duff Møllens Bæk, hvis Seng af dens Bredder skjønnes at have i ældre Tider været langt bredere end nu, vel kan have været kaldet Aae, og med Hensyn til at den flyder nordlig og vestlig for Randers Mark, kan have været kaldet Nør:Aae; da derhos Hornbøl Glaske tillige kaldes Glaske:Krogen, saa kan derved let være opstaaet en Forverling som anført.

Denne Befæstning anvendtes første Gang imod Kongen selv; thi de insurgerede Jyder forsvarede sig der imod den kongelige Hær, gjorde et heldigt Udfald og opbrændte dens Leir. Hvidtfeldt ytrer sig derom saaledes: „Krigen imellem Kongen og de Nørre; Jyder var ikke heller endda fuldende; thi Jyderne begjærede at blive ved deres gamle Friheder, hvilket og ved denne

Byens
Indvaa-
nere mod-
sætte sig
den kon-
gelige
Hær, som
maa op-
have Be-
leiringen
og drage
bort.

^{*)} Beskr. S. 10.

Konge for stoffet paa Dannehof var lovet. De tilbød dem og at tjene Kongen af deres Guds, og at tolde (imod de forhen givne Benaadninger) og ubi Krig at lade sig bruge mere end deres Forsædre havde gjort. — Men der vare de hos Kongen som ikke gjerne saae Fred, hvilke forvendte Kongen, fra det, som godt var. De Jyder ogsaa seendes, at han med Tyrannie regjerede over de Sjellandsfar, og at mange af dem under Steen og Ralk og saadan Byrde forsmægtede, og finge Intet igjen, og at Almuen mistede Kirkens Korn og kom til stor Fattigdom for den store Tynge og Besværgings Skyld, benægtede saadan Byrde over dem, — de vilde hellere døe, end see saadan Forsmædelse over deres Folk — Hvorfore Kongen, paa vor Frues Fødselstide, sender nogle af sine over til Jylland, hvilke toge andre til dem, som tilforn havde været under Kongens Banner og belagde Randers, sættendes Skyt, Duffer og Blider der rundt om — Men de Belagte faldt ud og forbrendte deres Leir. Nogle sloge de ihjel; nogle bleve fangne. —” Den kongelige Hær maatte ophæve Beleiringen. — Da det ikke forud ommeldes, at Randers blev indtaget eller besat af Insurgenterne, maae det antages, at selve Byens Indvaanere i Forbindelse med Omegnens Besboere have været paa deres Partie, hvilket, forsaavidt Omegnen angaaer, ogsaa bestyrkes af den Omstændighed at Kongens Hær om Efteraaret indtog Rathjerg (ved Mariager) og Clausholm (i Nærheden af Randers).

Det er foran anført; at Sønderbroerne formentlig ere anlagte i Kong Waldemar 4des Regjeringstid.

Indtil den Tid har rimeligviis Midtstrøm af Guden været Jurisdictionens Grændsen for Byen; thi ifølge de ældre Loves Grundsætninger, der ere førte over i vores nugældende Lovgivning, er Midtstrøm Grændsen imellem Eiendomme, som adskilles ved Vandløb, og for Stubbefjøbing er dette udtrykkelig bestemt ved Privilegium af 1354.*) Dette er vel endnu Principet for Randers Jurisdictionens Grændse i Almindelighed; men nogle faa Undtagelser derfra finde dog Sted, hvoraf her kun bemærkes, at Landeveien, sønden for Fjorden indtil det saakaldte Strømhuis, nu henhører under Byen tilligemed den saakaldte Bede; Eng, der er tillagt Borgermester; Embedet pro officio, paa den østre, og den opfyldte Plads af Skallevigen, paa den vestre Side, rimeligviis som Følge af at dette Jordsmøn er opfyldt af Byen, fra den Tid Broerne blev anlagte, ligesom endnu skeer med Skallevigen.

Med denne Communication landværts med Egnen sønden for Fjorden kom Byens Indvaanere ogsaa til ubehindret Udgang til en hellig Kilde, der ikke har conserveret noget Navn, men endnu besøges Voldborg Asten, 2: den sidste April.

Ligesom Kong Waldemar 4de ikke har efterladt Mindet om nogen særegen Gunst for Byen eller nogen af Sammes Indvaanere, undtagen forsaavidt han som foranført stadfæstede Bernhard Fos i Besiddelsen af en Halegaard, saa har hans Datter Dronning Margarete ikke heller efterladt Minde om noget gunstigt Sindelag mod Byen, hvorimod det vel er rime-

Randers
under
Kong Olaf
Hakonsen
og Dron-
ning Mar-
garete.

*) Kolderup-Rosenvinges Samling, S. 577.

ligt, at dens oprørste Færd mod Kong Waldemar har gjort hende mindre gunstig stemt imod denne end imod andre Byer.

Al hendes Myndling Kong Oluf findes intet Stadsfæstelsesbrev paa de Byen tidligere tilstaaede Privilegier og Benaadninger. Under Ventilationerne om Thronfølgen efter Kong Waldemar og den paafølgende Krig derom med Kong Albrecht af Sverrig var der vel ikke megen Leilighed til at tænke paa Kjøbstædernes Tarv, hvorimod hun endog for at forbinde sig Hansestæderne, hvis mægtige Indflydelse under disse Omstændigheder var af særdeles Vigtighed, maatte indrømme dem Fordele i Henseende til Handelen i Danmark, hvormed Kjøbstædernes Opkomst var usorenelig, hvorom Vaden bruger den Ytring: „en mere ydmygende Stilling end den Danmark var i til Hansestæderne, kan ikke tænkes for et Rige.“*)

Sørst i Aaret 1391 fik Randers sit Stadsfæstelsesbrev af denne Dronning, hvort ikke, som i de foregaaende, omtales nogen Trostøb og Tjeneste, som af Indvaanerne er viist hendes kongelige Forgjængere eller Dronningen selv, men endog forbeholdes ved Tid og Leilighed nøiere at gjennemgaae Byens Privilegier, og endog at tilbagekalde dem.**)

Det lyder saaledes:

Nos Margareta Dei gratia Norvegiæ Svecie Regina, vera hæres et princeps regni Dacie, mandamus omnibus Advocatis nostris et officialibus, nec non aliis, cuiuscunque status

*) Danmarks Historie, S. 12.

**) Confirmationens Acten findes hos Stadfeldt, S. 25.

vel conditionis fuerint, ne dilectos nobis Vilanos nostros in Randrus vel eorum quemlibet, contra libertates immunitates et privilegia ipsis a patre bone memorie indultas presumat quomodo libet molestare, donec nobis melius vacaverit dictas libertates immunitates et privilegia inspicere seu perserutari, vel presentes duximus revocandas; qui vero in contrarium fecerit, indignationem nostram se noverit incursum et regiam ultionem. In cujus rei testimonium secretum nostrum presentibus duximus appendendum. — Datum Randrus Anno Domini 1391, ipso sabato proximo post festum pentecostes. —

Denne Stadsfæstels Act benævner ikke endnu Indvaanerne som Borgere, ei heller nævner den Borgemeester og Raad. — At denne Dyrighed imidlertid ei allene de facto har existeret, viser et Magistrats Brev af 1379, hvorved Borgemeester og Raadmænd lade Johann Thordsen kaldet Skytte quit og fri for al Tiltale, i Henseende til det Mord og den Voldsomhed, han havde begaaet i Byen, hvoraf sees, at denne Autoritet ei blot var administrativ, men nu allerede havde dømmende Myndighed.*)

Randers Bything har jeg ikke fundet udtryffellig nævnet før i Aaret 1388, Skjøndt det upaatvilelig har existeret længe før, og som ovenansført rimeligvis fra 1157, hvorfore Udtryffene i det ovenansførte Laas brev af Waldemar 4de af 1351 „in placito sco-

Document af 1379, hvori Magistraten første Gang findes nævnt, og tillige anføres som dømmende Autoritet.

Randers Bything nævnes 1388.

*) Kolderup : Rosenvinges Retshistorie 1. D., S. 104.

tata" vistnok ogsaa ere at forstaae om Bythlinget; men i Aaret 1388 nævnes det i Anledning af, at en Olmou Jensen lauggiver (skal vel være friggiver) ovennævnte Joh. Thordsen Skytte for sin Faders Jens Pedersens Død, og sælger og skjæder ham sin Gaard, samt at det ved Thingsvidne godtgjøres at han saales des har bortskjædet sin Gaard med al dens Tilliggende og Brygger; Medskaber. Denne Joh. Thordsen havde af en Valne (Tilnavnet er usforstaaeligt) ved Brev ladet sig overdrage al den Ret og Tiltale, som han havde imod ovennævnte Simon Jensen, fød i Randers, men bosat i Ribe, for tvende Bold, 5 Saar og tre Laugsøgninger, for hvilke Simon Jensen var bleven overbevist. Joh. Thordsen kaldes dert Kjøverskytte og var Adelsmand; thi hans Enke kaldes Fru Ellen. *) Uagtet Magistraten saaledes havde fritkjendt Johan Thordsen, der lader til at have fundet sig smigret ved Benævnelsen Kjøverskytte, og Simon Jensen, efterat Joh. Thordsen havde holdt ham den ansøgte Transport for Dine, havde fundet sig foranlediget til, som Eftermaalsmand for Faderens Aflivelse, at forlige sig med hilt, bliver Sagen dog siden i Aaret 1401 igjen foretaget, efterat Joh. Thordsen var død, hvorom findes ansørt saaledes:

Magistratens Brev af 1401 „at Simon Jensen, Bymand i Ribe, og Ellen, Johann Thordsens Efterleverke, som man kaldte Kjøverskytte, vare tilstæde for Dronning Margarete og flere gode Mænd i Randers Bye, og da blev ransaget og for Ret fundet

*) Ufr. Wadens Danmarks Historie 2. D., S. 14.

om den Gaard i Sect. Mortens Sogn i Randers, som Simon Jensens Fædrenegaard var, at den Gaard, saavel som det han selv, som det hans Moder og Søster dert tilhørte, blev Konningdømmet tildømt for hans bevielige Skyld og Brøde, og tilfød bemeldte Ellen sig ingen Ret at have til bemeldte Gaard.

Om samme Gaard findes siden under 1406 nævnt Thingsvidne af Randers Bything, hvorunder Joh. Thordsen Koverfhyttes Efterleverste og Datter Ellen igjentogte den Erklæring, at de ingen Ret have til den Gaard, som var Konningdømmet tildømt, hvorhos de meldte de Breve, derom fandtes, døde og magtesløse.

Fra samme Aar nævnes Magistratsbrev, at Joh. Thordf. Skyttes Efterleverste overlader Dronning Margarete al sin Rettighed til en Gaard i Sect. Mortens Sogn, efterat alle Arvinger til hende have afftaaet deres Ret. — Sluttelig nævnes herom endnu en Vidløse fra Claus Grupendal, Moltke og Geerts van der Cancken af 1414 over foransførte Thingsvidne, at Fru Ellen skjæder al den Rettighed hun havde til samme Gaard til Dronning Margarete.

Om bemeldte Johann Thordsen døde Straadsd eller blev henrettet, derom meldes Intet. Forsgæves har jeg søgt yderligere Oplysninger om den hele Sag, men har dog troet ikke at kunde tilbageholde disse Noticer, der ere uddragne af Gehelme; Archivets Registratur, da de skjønes ikke at være uden Interesse, saavel for Tidssalderens Characteristikk som for Retshistorien, fornemmelig med Hensyn til at vise, hvøreledes

bet fra Regjeringens Side fandtes fornødent, uagtet den affagte usvækkelige Dom, hvorved Røverfjyttens Eiendom var adjudiceret Kronen, endvidere at sikkre Samme denne Eiendom ved Erklæringer til Thinge af saavel Enken som andre Arvinger. — Disse Noticer ere tillige mærkelige, fordi de frembyde det sjeldne Exempel, at Regjeringen forfulgte og paatalte en Forbrydelse, uagtet den Vedkommende, som var berettiget til privat Forsølgelse, havde desereret Sagen. — Som bekjendt søgte denne Dronning paa flere Maader at svække Adelens Vælde og at forsøge Konens Magt ved Indkjøb og Inddragelse af faste Eiendomme, hvilket vel maae ansees for den særegne Grund, der i dette Tilfælde bestemte hende til denne Sags Forsølgning.

Den Egl.
Gaard
opført i
Dronning
Margare-
tes Tid
paa den
Plads,
hvor
Dron-
ningborg
Slot siden
opførtes.

Efterat det af Kong Waldemar den 4de opførte Slot var ødelagt, findes der, som ovenfor bemærket, ikke Spor til noget nyt Slot i Randers, før 1551, da Dronningborg Slot nævnes; men da saavel Dronning Margarete, som flere af de følgende Konger, oftere og i længere Tid have opholdt sig i Randers, og de private Boliger neppe efter den Tids Leilighed kunde afgive bequemt Locale dertil, saa bliver det allerede ifølge deraf rimeligt, at der har været en Kongelig Gaard sammesteds, bestemt til saadant Ophold; hvilket bliver til Visshed ved en Protest af Bysfogden og Byskrivneren, som findes i Skiftebrev betræffende Bagger Casper Gotfredsens Stervboe af 2den Septbr. 1769, hvori det yttres som utvivlsomt, at Dronning Margarete bebyggede Slotspladsen, nemlig der hvor Dronningborg siden byggedes; hvor det tillige

anføres, at Dronningen havde indkjøbt denne Plads og derfor givet Equivalent udi denne Byes vestre Enge. I Landsbyen Østrup visses endnu et Sengested, som kaldes Dronning Margaretes Seng, og ifølge Sagn angives at have hørt til Dronningens Bohave i Randers, hvilket ogsaa hentyder paa, at der har været en særegen Kongel. Vøllig, som da formodentlig har været den, som før Dronningborg Slots Bygning, i Kong Christian den 3des Brev af 1549 kaldes „vor Gaard.“*) At Graabrødre Kloster, hvis Kirke siden blev Slotskirke til Dronningborg, paa samme Tid har ligget i samme Egn af Byen, udelukker ikke Mueligheden af begges samtidige Tilværelse; thi Pladsen, hvor Slottet med tiliggende Bygninger og Kirken var opført, er af saa stort Omfang, at der var tilstrækkeligt Rum til saavel den Kongelige Gaard som til Klosteret med Kirke.

Ligesom det heraf sees, at der, efter det forrige Slots Udbyggelse, har været en Kongelig Gaard i Randers, der tjente Kongerne til Vøllig indtil Dronningborg Slot blev opført, saa viser den foransførte Erklæring af Drotsheden tillige, at der har været en Kongelig Elendom i de vestre Enge indtil den Tid, altsaa i de samme Enge, hvor der var opfyldt en Plads, hvorpaa Slottet Mandelsborg stod, hvilket end ydermere tjener til Etyrke for, at det af Kong Waldemar den 4de opførte Slot stod paa samme Plads som det gamle Mandelsborg.

*) Stadfeldt S. 91.

I den sildigere Tid af hendes Regjering viste Dronning Margarete en særegen Interessee for Kjøbstædernes Tarv, og bestemte saaledes ved Frd. 1395, at der ikke maae bruges ulovlige Havne eller andre, end de, som ere ved Kjøbstæderne; ligesom hun ogsaa ved sin almindelige Stadsret, foruden de almindelige Bestemmelser om Misgjerninger, anordner Adskilligt om Kjøbstæd-Næring, samt god Skik og Orden. Men Kjøbstæderne have kun i saa Tilfælde rettet sig efter disse almindelige Stadsretter; hvorimod de selv, fornemmelig med Hensyn til Politie og borgerlig Næring, affattede placita under Venævnelse af frivillig vedtagne Wilkaar og Artikler eller Bide og Bedtægter. Dronning Margaretes almindelige Stadsret findes ingenstunde paa beraabt for Nanders; men ved forekommende Leiligheder erkjendes steds Kong Christophers af Bayern, som den, der hjemler Byens Kjøbstædsrettigheder, ligesom ogsaa denne Konges almindelige Stadsret citeres.

Harde Dronning Margaretes forannævnte Forsordning været anseet gjeldende for Nanders, da var den under Kong Christian den 1ste erhvervede Bestemmelse,*) at ingen maatte gjøre ulovlige Havne i Nanders Fjord, overflødig. Ligesaa vilde man ikke have erhvervet den af Kong Christophers af Bayern meddeelt Benaadning, ifølge hvilken Byens Borgere maatte have og nyde Besætning (i: Hæstelles Ret) i deres Kjøbstæd for ret vitterlig Gjæld, naar Dronning Margaretes almindelige Stadsret havde været anvendt paa Byen, efterdi Sammes 33te Art. indrømmer Fogden,

*) Stadfeldt S. 28.

Borgemeſter og Raad fuld Magt til at lade beſætte og hindre udenbyes Mands Gods, ſom ere dem eller deres Borgere noget ſkyldige med rette, ſaa længe til de ſaaer deres Betaling. — Formodentlig har denne Dronning Margaretes almindelige Stadsret kun været gjeldende for de Byer, hvis Hvirgheder den ſpecielt var communiceret, og ſaaledes ſpecielt være bemyndigede til dens Anvendelse; men Randers havde deeltaget i Opſtanden imod hendes Fader, og dens Indvaanere med flere endog nådt den Kongelige Hær til at ophæve Beleiringen, hvorfor den, ſom ovenanført, neppe har været regnet til de gode Stæder i Dronning Margaretes Tid. Derimod har bemeldte Dronning efter Sagnet ladet Dybet i Fjorden henimod dens Indløb paa denne Side af Udbyehøi, paa Kirkegrunden, opfyldte med ſtore Steen, ſaa at Skibe, ſom ſtaf dybere end 6 Fod, ikke vel kunde flyde derover, hvilke Steen ſiden i Aarene 1786, 87 og 1831 ere optagne til en Dybde af omtrent 10 Fod. En lige Opfyldning ſkal bemeldte Dronning efter Sagnet have foretaget i Elien, for at forhindre fiendtlige Krigsſkibe at gaae derind, hvilket paa den Tid kunde ſkee uden betydelig Skade for Handelsſkibene, der, forſaa vidt de brugtes paa diſe Farvande, ikke ſtaf ſaa dybt, at denne Opfyldning kunde være til Hinder. — For denne Dronnings Rejſeringsetid findes Borgemeſter og Raadmand anførte hos Stadfeldt, ſom de førſte, hvis Navne findes opbevarede, af hvilke Nicolaus Raband, Niels eller Nicolaus Elyver og D. Koppelow, ſom efter Navnene at dømme, synes at have været Udlændinge; thi Fami-

lie; Navne vare da endnu, fornemmelig iblandt Folk af borgerlig Stand, ikke almindelige.

Erich af Pommerns Regjerings tid fra 1412 til 1439.

Om der end under Kong Erich af Pommerns svage Regjering foretoges ikke Lidet til Kjøbstædernes Opkomst i Almindelighed, saa steds dog Interet for Randers i Særdeleshed. Først i Aaret 1436 fik denne Kjøbstad Kongens Stadsfæstelsesbrev paa de ældre Privilegier og Benaadninger,*) hvori igjen, som før Dronning Margaretes Tid, erindres den Trost og Tjeneste, som Borgerne hidtil have gjort Kongen; hvorimod ligeledes, som af Dronning Margarete, toges Forbeholdenhed til, naar Kongen maatte faae bedre Stunder, næiere at gennemgaae Privilegierne, samt til at tilbagekalde denne Confirmation — hvis de ikke fremdeles forholder sig retlige! Endnu nævnes ikke Borgemeester og Raad, som erkjendte Øvrighed; hvorimod Indvaanere nu ikke kaldes Byemænd, men Borgere.

Uagtet de Danske Kjøbstæder, med Hensyn til Handel og Industrie, endnu vare af faare liden Betydning, begyndte man dog at skjætte paa deres politiske Vigtighed; og man ansaa ifølge heraf Borgemeester og Raad af Randers, i Forening med andre Kjøbstæders Øvrigheder, uagtet hine endnu ikke af Kongerne udtrykkelig vare anerkjendte, værdige til som Repræsentanter for Borgerstanden i Aaret 1421 at compare med Biskopper og Abbeder samt Riddere for Viborg Landsting, for at bevidne, at Sønder: Jylland altid har ligget under Danmark,**) og ved den forbedrede Calmarste Union af 1436 blev Randers, med 11

*) Stadfeldt S. 24 og 25. — **) Hvidtf. Kr. 1. D., S. 682.

andre Danske Kjøbstæder, bemyndiget til for Fremtiden at sende en Borgemeester som Repræsentant til Kongevalget.^{*)}

Ligesom der allerede tidligere var sørget for Spedalske her i Byen i et Huus, som i Document af 1236 kaldes domus leprosororum de Randrus, hvorom findes udførligere Underretning hos Stadfeldt, **) hvilket Huus med Capel-siden blev givet til Marlager Kloster, saaledes blev nu ved Opbyggelsen af Helligaands Huus eller Kloster sørget for andre fattige: Syge og Svage. Det nævnes først i Afladsbrev af 1434, hvori tilstaaes 40 Dages Aflad for dem, som give Noget til Sammes Bygning, og ved et andet Indulgentis-Brev tilstaaes Aflad for dem, som paatage sig at gjøre Pillegrimsfart til det da opbygte Helligaands Huus, og gave Noget enten til Bygningen selv eller den Messe, som Kjøbmændene der havde beforet. — Af et Document af 1505, ***) sees at dette Klosters Bygninger og Grund have strakt sig fra den nu værende latinske Skole i vestlig Hverning til Voldgaden, altsaa indtaget hele Strækningen fra Skolegaden igjennem Hovmeden paa den ene og Kirkegaarden ved nærværende Sct. Mortens Kirke paa den anden Side, indtil den daværende Voldgrav imellem Voldgaden og v. Hattens Erræde eller Krankhuusgaden, som den ogsaa kaldes; thi der anføres, at Klosterets Foresatte er indrømmet endeel af Byens Voldgrave og Planker, som mod Vest støder næst op til deres Kloster, til evig Eiendom paa anførte Conditioner. Af samme Do-

Hellig
Aands
Kloster.

*) Hvittf. Nr. 1. D., S. 799; Slegels Stadsret S. 117.

) S. 266. — *) Stadfeldt S. 194 + 197, og Daugaard „De danske Kloster“, S. 395 og 396.

cument sees, at Kronens Rettighed over Byens Elendomme ogsaa her paasees; thi der ansøres, at denne Afstaelse er skeet af Borgemeister, Raad og Menighed, med Kong Hanses Samtykke.

Men Klosterets Bygning og Vidler anvendtes ikke overeensstemmende med Hensigten, hvortil Geistligheden gjorde Anvendelse deraf til egen Bequemmelighed og Vellevnet, hvilket sees af Kong Frederik den 1stes Brev af 1530, saalydende*): „At efterdi mangfoldig Brast findes i de Hospitaller og Klostre, som funderede ere til fattige syge Menneskers Opholdelse, og besonderrig i den hellig Lands Kloster udi Randers; at der ere saa mange Præster og sunde stærke helbrede Mennesker, at Klosterets Rente ikke tiltrækker, at holde der nogen syge Folk, med mindre de sælge og afhænde af det Gods, der til Klosteret ligger, som de nu gjort have, og er at befrygte, at, dersom der ikke findes Raad til, samme Klosters Gods skal forkommes og Klosteret blive øde, og hverken kunne opholde de Syge eller de Helbrede; hvorfor Hr. Mogens Stæ og Erick Banner tilligemed Borgemeister og Raad i Randers tillægges Kongelig Befaling, at gjøre en god Skikkelse udi den Hellig Lands Hospital, at der ikke blive inde i Klosteret mere end 2 Præstemænd til Prioren, de som lærde og duelige ere, og dertil andre føre Folk, saa mange behov gjøres, til at tjene de syge fattige Folk, som i samme Kloster ere.”

Dette Klosters Indkomster bleve af Kong Christian den 3die henlagte til Aarhus Hospital Aar 1552.

*) D. N. Atl. 4 X., S. 373.

Ved denne Tid eksisterer ogsaa Gilder i Randers, Gilder. hvoraf Stadfeldt nævner 5, der vare Foreninger af Byens Indvaanere, geistlige og verdslige, til at samles til bestemte Tider, deels for at raadslaae om Anliggender, der havde almeen Interesse, deels for selskabelig Underholdning; til at befordre Cædelighed og anstændigt Forhold, og tillige havde de den Bestemmelse, at der sørgedes for fælleds Forsvar, og efter Døden for anstændig Jordeførd, hvorhos de samtlige, saavel geistlige som verdslige, vare af stor Vigtighed for de Fattiges Understøttelse, der paalaae dem alle som en Hovedpligt; hvorfor ogsaa Altmisfers Fordeling blandt Sognets Fattige hørte til de vigtige Gjenstande for Forhandlingerne.

Ved Hensyn til Byens Ubetydelighed er det ikke rimeligt, at disse 5 Gilder alle have eksisteret paa een Gang. Stadfeldt har opbevaret Fragmenter af Papergoie: Gildets Skraae fra 1417 med dertil hørende Tillæg af 1570,*) som afgive interessante Oplysninger om den Raahed i Sæder, som da fandtes endog iblandt Byens meest anseete Indvaanere, der fornemmelig udgjorde hint Gilde: Selskab, da det ansaaes fornødent i Skraaen eller Gildeloven at bestemme Døder, ei allesne for Broder, men endog for Søster, som spyer i Gildehuset af Drukkenskab, eller drager Sværd eller Kniv med vred Hu mod sin Laugsbroder.

Deraf sees tillige, at Hensigten ved Gilderne har været at afgjøre Trætte og Tvist, og saaledes at afholde Parterne fra Forsølgning for Retten til Thing

*) Bestr. af Rand. S. 83 o. fl.

eller Raadhuus, eller for Kirkens Prælater; thi ingen Laugsbroder maatte der tiltale den anden, før han havde gjort sin Skyldighed for Oldermænden og Laugsbrødrene.

Væderne vare bestemte til Burøll og Bor, det første til at drikkes i Lauget, det sidste til Belysning ved Messehold. Men at Urbanitet ikke har været Følge af disse Assembler, sees af det 150 Aar yngre Tillæg til Gildesfraaen, hvor der bestemmes Straf for at kaste eller slænge Been til hinanden over Bordet, samt vedtoges, at de ingen Drik vil have paa Raadhuset den Torsdag før Fastelavn, fordi der den Aften komme mange, som drage synden andenstedshen, hvilket hentyder paa, at der pleiede at være et saa vilde bevæget Liv, at de selv undsaae sig ved, at dertil skulde være fremmede Vidner, som kunde yttre sig derom paa de Steder, hvor de kom hen.

Nogle af disse Gilder have havt deres eget, til disse Samlinger bestemte Huus, af hvilke det store Calenstet, eller store geistlige Gildes har udmærket sig ved sin Størrelse og Anseelse, hvorom Terpager *) udtrykker sig saaledes:

Hvor man kommer i Randers eller Ribe,
I Viborg, Aarsø, Ålborg eller Ribe
Og spør, hvis er den store Gaard
Eller det skønne Hus her staar,
Da faaer Man saadant Svar igjen,
Det horer til den store Kallen.

Papegøie; Gildet, **) der for det meste bestod af Kjøb;

*) Ripæ Cimbricæ, S. 425.

**) I Raadhuus-Bog for Randers af 1586 findes under 30te Mai nævnt Papegøie - Gildet, som der angives at være Samlingssted for Mestere og Svende.

mænd og Kræmmere og deres Hustruer, tilligemed Næsgistraten, holdt, som ovenanførte Fragment udviser, deres Samlinger paa Raadhuset, og havde saaledes indtaget særeeget Gildehus. Den store Calentegaard erklærer formodentligt endnu, nemlig Gaarden No. 28 paa Hjørnet af Raadhuus:Torvet og Raadhuus:Stræde, som nu tilhører Kjøbmand Vorup. Det er kjendeligt, at dens Bygninger ere fra Middelalderen, og dens hvalvede brandfri Kjeldere, i Forbindelse med dens Afdelinger, hentyde paa, at den ikke oprindelig har været bestemt til privat Bolig eller borgerlig Næringsdrift. Da der forøvrigt ikke haves nogen Gissning om, hvad dens Bestemmelse har været, og den derhos stemmer med hiin Beskrivelse hos Terpager, saa findes det antageligt, at det har været Calente:Gaarden. Næmligvis har den ogsaa været afbenyttet til Bryllupper og andre høitidelige Samlinger, som Thormod, Torfæus beretter om Gildehuset i Tronhjem. *)

Disse Gilder havde allerede tidligere vakt Regjerings Opmærksomhed, med Hensyn til Factioner og Machinationer, som derved kunde opstaae imod Dyrigheden og Staten, og derfor havde Dronning Margarete i sin almindelige Stadsret, Art. 10, **) befalet: „Ingen maae begynde nye Gilder eller Selskab udi nogen Stad, uden Fogdens, Borgemeisters og Raadmænds Billie, og med deres Fuldbyrd dertil, om det kan være Stadens og Almuen til Gavn — Gjør der nogen

*) Terpager I, c. S. 426.

**) Kolderup-Rosenvinges Samling, S. 503.

imod Fogdens, Borgemeisters og Raads Forbud, bøde hver af dennem Kongen 3 Mark og Staden 3 Mark, og hvad Du de fallet have at drikke imod saadant Forbud, det fra dennem tages og gives fattige Folk for Guds Skyld." — Da Umaadelighed i Fylderie tog til i disse Selskaber, som havde flere onde Følger, og man, under Etjul af selskabelig Underholdning, undertiden i disse Foreninger søgte og fandt Understøttelse i sine Planer imod Dyrigheden og Staten, blev de omfider aldeles forbudne, hvorfor ogsaa d. L. 2—16—12 bestemmer, at alle Calenter, Laug og Gilder skulle aldeles være affæfede.

Foruden denne Stiftelse til fattige Syges og Svages Underholdning og Pleie, findes ogsaa her som i de fleste Danske Kjøbstæder i den Tid fra det Offentliges Side at have været sørget for Helbredet ved en Badstue, hvorom Galthen*) ansøger, at han i et Gavesbrev af 1484 har fundet nævnt en Eng kaldet Badstues Eng, beliggende østen op til Byens Grave. Badstuerne blev i det 16de Aarhundrede ophævede: hvorom Petrus Palladius i sin Bog „kaldet den nye Hoffes Dieffuel" yttre sig saaledes:

„Den Tid de fransøffe løssagtige Noder og Fagter
 „i Klæder og Sæder blev indførte her i Riget,
 „da komme de Pokker derfra her ind i Riget med,
 „og hænge endnu fuld hart ved, og det var i min
 „Barndomstid, hvorfore man maatte ødelægge
 „almindelige Badstuer allevegne, som den Bad-
 „stue i min Fødebye Ribe :c."**)

*) S. 48. — **) Tarpager, S. 547.

At der paa den Tid allerede har været Raadhuis i Raadhu-
Byen sees af Papegøi ; Gildets Skraae af 1417,*) set existe-
rede 1417.
hvor det hedder:

„Ingen Broder skal dele eller stevne sin Laugsbror
„der til Tinge eller Raadhuis før ic.“

og ifølge almindelig Brug da og siden er det antages
ligt, at Thingstedet har været i samme Bygning.

Man sees tillige saavel heraf, som af hvad der
ovenfor er anført om Magistratsbrevet, hvorved Joh-
hann Thordsen Nøverslytte frifindes, at Magistraten,
som efter sin Bestemmelse kun skulde være administrativ
Autoritet, tillige har befattet sig med den dømmende
Myndighed, der ellers udøvedes af dertil efter Omgang
udnævnte Borgere, efterat de for Byfogden, som den
Kongelige Foged, havde aflagt Eed, i Nærværelse af
bemeldte Foged, som varetog Kongens Ret. **)

Af et Gavebrev til Graabrødre Kloster af 1455 St. Petri
paa et Stykke Jord, som der ansøres at ligge i Sct. Kirke.
Peders Sogn, sees, at Sct. Peders Kirke da var til
og tillige en Sognekirke. Naar den er bygget vi-
des ikke; men det antages, at den allerede har eksisteret
tidligere, og altsaa har været til i Begyndelsen af det
15de Aarhundrede, maaskee før. Denne Kirke har
indtaget Pladsen, hvor Gaardene No. 29 og 30 nu
staae. — Præsteboligen med Gaardrum og Hauge
formenes at have været paa den Plads, hvor Gaar-

*) Stadfeldt S. 86.

**) Om Magistratens Autoritet og dennes Collision med Fog-
dens vil worde handlet udførligere i en særegen Afhandling om
Byens Autonomie.

den No. 106 nu er, hvorimod Kirkegaarden antages at have indtaget endeel af den Plads, hvor Raadstues Torvet nu er; men det meste af Sognet antages at have været udenfor Gravene mod Nord og Øst. *)

St. Clemens Kirke eksisterede nu ogsaa som Sognekirke, som sees af et Document af 1403 om nogle Bøvelsteder, hvortil nævnes en Præst til Sct. Clemens Kirke i Nanderø. Denne Kirke indtog Pladsen fra Paderups Hjørne ved Store Gade indtil Taarnhyden imellem Middelt og Brødre Gade. Til dette Sogn hørte den søndre Deel af Byen. **)

St. Mortens Sognekirke henhørende til Helligaands Huus eller Kloster. Den til Helligaands Huus eller Kloster hørende Kirke var ogsaa paa denne Tid Sogneskirke og kaldtes Sct. Martini eller Mortens Kirke. Stadfeldt er enig i, at Helligaands Kirke og Sogn og Sct. Mortens Kirke og Sogn har været eet og det samme, men er af den Formening, at den nuværende Sct. Mortens Kirke, der nu er Byens eneste Sogneskirke, allerede var til paa den Tid, ***) hvilket jeg finder uantageligt, hvorom jeg i sin Tid skal yttre mig udførligere, og indskrænker mig her blot til at yttre, at jeg antager, at Helligaands Kirke ogsaa har været helliget Sct. Morten ligesom den nuværende Sogneskirke. ****) Byen omfattede saaledes, uagtet dens høist ubetydelige Omfang, 4 Sogneskirker og lige saamange Klosters. — Da disse derhos indtog store Pladse, saa er det indlysende, at der kun blev saare Lidet tilbage til Bebyggelse for andre Indvaanere, hvilket jeg har søgt at gjøre

*) Stadfeldt S. 149. — **) Ibd. S. 149. — ***) Ibd. S. 156.

****) Daagaard S. 397.

tydeligere ved den vedhæftede Grundregning. Da Byens Jorder og Enge næsten udelukkende endnu benyttes til Græsgang og Foder, *) Fiskeriet ei afgav nogen Afsetnings Artikel til andre Steder, Ingen Høhandel eksisterede, ja ei engang søværts Tilførsel, som forud er forklaret, saa skjønnes hvor ubetydelig Byen har været, og at dens Eksistens som Kjøbstad næsten alene har været baseret paa de Indtægter, der tilfløde Geistlighederne og Klostrene fra Omegnen.

Hvor ussel Byen for øvrigt var i Henseende til Handel og Industrie, saa indtog den dog i geistlig Henseende, ifølge Antallet af dens Kirker og Klostre, en saa betydelig Rang, at den var Sædet for en Provst, der i de ham underlagte Herreder, formentlig Fiends, Nørlyng, Sønderlyng, Medelsom, Dunsild, Gierlev og Støvring Herreder, som udgjorde Dømmet Sysfel, havde Overbestyrelsen af Kirkerne og deres Indtægter og Udgifter, **) og som Formand i den geistlige Ret i Sysfelthinget ***) ledte Retsforhandlingerne sammesteds, og som Medlem af Dømmecapitlet deeltog i dens Administration og dømmende Myndighed. Han havde fri Bøllig i „Provstegaarden,” der af Kong Christian den 3die blev skjenket til det

Randers er Sæde for en Provst, formentlig for Dømmet Sysfel.

*) Stadfeldt S. 365. Recognits af Randers Borgere af 1464, om af Mariager Kloster at have Hyging og Stistrup Mark til Leie til deres Førgang: G. A. Registr.

**) Galthens Bestr. af Randers, S. 45; Stadfeldt, S. 2.

***) G. A. R. betreff. Mariager Kloster, hvoraf sees at Bortskidningen af en Kloster-Eiendom skeete paa Sysfelthinget Anno 1344.

nuværende Hospital, der for enbeel er opført paa den Plads, hvor Provstegaarden stod.

StortTab
for Man-
ders ved
Frue Klo-
sters For-
styttelse
til Maria-
ger i Be-
gyndelsen
af det 15de
Aarhun-
drede.

Klosterenes Rigdomme havde tiltaget i en betyde-
lig Grad, efterat Adelen, som saae sin Overmagt
tilintetgjort ved Hierarchiet, klogeligen sluttede sig dertil,
ved at bestemme deres Sønner for den geistlige
Stand, og lode deres Døttre gaae i Kloster, og for
at sikke dem et rundeligt Udkomme, doterede Kirker
og Kloster med Capitaler og faste Eiendomme af alle
Slags. Det rigest doterede Kloster var Frue Kloster,
som, foruden den betydeligste Deel af Randers Mark
og Godset til Sct. Hans Capel i Randers, tilligemed
Hornbek og nederste Mølle ved Randers, eiede mange
Gaarde paa Landet, samt Fiskergaarde med mere, *)
hvilket Kloster i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede
blev forflyttet til Mariager; hvorved Byen ei alene
tabte de Indtægter, som vare tilflydte den af bemeldte
Eiendomme og Capitaler, men tillige hvad der for
øvrigt af de rige adelige Familier, hvis Døttre vare
i dette Kloster, blev dem tillagt til Underholdning,
hvorforuden Klosterets Forflytning rimeligviis har havt
den for Byen skadelige Følge, at den i Fremtiden
søgte mindre som Opholdssted af rige adelige Familier,
hvoraf nogle hidtil maae antages der at have eiet
Gaarde; saasom Familien Wendelboe, Thorsen, Laur-
itzen, som tillige eiede Sjørup ved Randers, og hvors
af Peder Lauritzen i Aaret 1357 var Commandant paa
Slottet, da det blev indtaget.**)

*) G. A. Registr. 1477; Stadfeldt S. 185.

**) G. A. R. for 14de og 15de Aarhundrede.

der hørte til Frue Kloster, og hertil havde hørt til Randers, men nu, som Klosters Eendomme, gik fra Byen, indeholdes Oplysning i Ehngsvoldne ang. Hyging og Estrup Marker af 1475; i Kong Christian den 1stes Forligelsesmaal imellem Mariager Kloster og Randers Bye, hvorledes imellem dem skal forholdes med Hyging og Estrup Marker og en Eng, kaldet St. Peder Eng, og det Gods, de have af Ect. Hans, af 1477; i Randers Borgeres Bøgen, at have udt Lede af Mariager Kloster paa 6 Aars Tid; Estrup og Hyging Marker til deres Førgang, derudinden Woldum Mark er liggende (hvilke trende Marker udgjøre en meget betydelig og vel den største Deel af Randers Byes Mark) af 1464; i Kong Christian den 1stes Dom imellem Mariager Kloster og Borgerne i Randers, detudi Mariager Klosters Breve paa Eiendommen inden Randers Bye og uden for Byen, saa og paa Estrup og Hyging Marker findes ved Magt, og Randers Byes Breve derimod findes magtesløse, af 1476; i Kong Christian den 1stes Dombrev, under Nogens Segl, imellem Randers Bye og Mariager Kloster, 1476; i Biskop Niels Clausens og flere gode Mænds Breve, hvorledes forhandlet er imellem Randers og Mariager om Woldum Mark 1504.

Ved dette Klosters Forflyttelse leed Byen tillige Tab i sine Commune Indtægter og Præstationer, da de, der boede paa Klosters Gods i Randers, undroge sig derfor; indtil Kong Christian den 1ste ved aabent Brev af 1467 befalede, at de skulde udrede

Byens Lyngde til Randers, og skatte til Byen, ligesom Byens andre Borgere.*)

Christo-
pher af
Bayern.

Efterat Randers, siden Opstanden imod Kong Waldemar den 4de, havde været i Ugunst hos denne Konge og Dronning Margarete, og ingen Begunstigelse havde nydt af Dennes Efterfølger, erholder den af Kong Christopher af Bayern i Aaret 1441 ikke alene Stadfæstelse paa dens ældre Privilegier og Besnaadninger, men endog af synderlig Gunst og god Billie efterskrevne Artikler: „at ingen skal eller maa ridhe eller gange Dagh eller Nat med spænthe Armsbærst — Dørghes thet nogher at gøre, og fanger thet Skadhe ouer, han skal beholde Skadhen ubøtter, item forbiurche vi nogen man i forscriffne vor Købstædh Randers at gøre Sambindelse mod forscriffne Burghmestere og Rad. Dørghes thet nogher at gøre, han skall haue forbrudt syn Houet Lod.”

„Item vele vi, at ænge Gælde eller Kompant skulle være eller begyngnes i forscriffne Randers udhen vore forscriffne Burghmester og Radh giue thet Bilghe og Samthycke till.”

„Item unne og giue Wi forscriffne vore Burghmestere og Radhmæn i Randers full macht at sætte og regere alle Embedhe efter Skællichet, som the vele antvare Bødhe fore Gudh oc os.”

„Item unne Wi forscriffne vore Dørghere i Randers, at have og nyde Besætning i theerris Køpstædh fore væt videtliggh Stæld. Oc dørghes noget at fare overhørighe udh. aff theerris Besætning, tha skulle the

*) Reversal over Byens Raadstue-Archiv S. 1. No. 22.

have Macht at forfølge honom paa therris Bything for Bold. Aarhus 1441.”*)

I Intimationen siges, at Borgemeester Peder Michelsen og nogle Borgere af Randers vare stædte for Kongen, og bade ydmygeligen om Stadsfæstelse af Byens Privilegier.

Her sees altsaa Byen erklæret for Kjøbstæd, og dens administrative Dyrighed „Borgemeester og Raad” første Gang udtrykkelig erkjendt af Kongen, samt at dens Autoritet paa den Tid kun var lidet respeceret, da det ansees fornødent specielt at forbyde Indvaanerne at conspirere imod den, hvilket Kongen i følgende Aar sandt Anledning till at igjentage ved et Mandat for hele Danmark,**) i Henseende till saavel Lehnsmænd som andre, der havde executiv Myndighed, hvilket Mandat viser, baade at der har været en almindelig Utilfredshed med Embeds- og Bestyrelsen, og at dertil har været al Føie.

Man sees heraf endvidere, at det da fandtes tilraadeligt at have Tilsyn med de tiltagende Gilder, samt at det overlodes till Magistraten at styre Haandværksvæsenet (regere alle Embedhe), saaledes som den fandt det forsvarligt; at det forbydes at gaae bevæbnet med Due (Armbørst) og endelg maae bemærkes, som Slutsteen for Kjøbstæd; Forsætningen, at den faaer Ret til Besætning og til at hæfte Debitorer.

Till disse Begunstigelser bestemtes Kongen vel mindre ved Borgemeesterens og Borgernes ydmyge Bøn, thi denne indskrænkede sig dog kun till Stadsfæstelse af

*) Stadfeldt S. 26 = 27. — **) Hvidtfeldt 1. D., S. 828.

forud erhvervede Privilegier; men rimeligvis fornemmelig ved den fjendelige Stemning, som yttrede sig i Jylland imod Kongen, og som i Wendfyssel allerede var udbrudt i fuldt Oprør, hvilket gav Anledning til at Kongen kom til Jylland. Da Oprøret var af den Betydning, at den Kongelige Hær endog havde lidt et betydeligt Nederlag,*) saa bød Klostret at gisre sig Randers Borgere forbunden, for at sikke sig deres Hengivenhed, hvorom der vel ellers kunde have været saa meget mere Grund til at tvivle, som de under de 3de sidste Regentere vare behandlede deels med Haardhed, deels paa en Naade, som røbede Ugunst, og i al Fald Mangel paa Opmærksomhed. — Forbudet mod Gilder uden Wagsstratens Samtykke hentyder formodentlig ogsaa paa Forbindelser, som kunde være at befrygte imod Kongen, ligesom ogsaa Forbudet imod at være bevæbnet med Bue vel ogsaa er motiveret af samme Grund.

Dette Forbud afgiver et nyt Bevis paa, at de almindelige Stadsretters Forskrifter ikke ere anseete forbindende for Randers indtil den Tid; thi ligesom Ribe Stadsret indeholdt et almindeligt Forbud imod at bære Waaben, 21de Art., saa var det næsten med lige Udtryk affattet i Kong Erich Stypings almindelige Stadsret af 1269, Art. 6, der lyder saaledes:**)

„Hvilken Byemand, der kommer (handers mere?) ind til sit Herberg, og har havt Wrende uden Byen (skal vel være ind i Byen) og bærer Waaben hos

*) Hvitfeldt 1. D., S. 827.

**) Kolderup-Rosenvinges Samling S. 486.

sig, og vorder med dem paafunden, da gjelde han en halv Mark Fogden, og Byen en halv Mark. End er det saa, at det er en Gjest, og naar han kommer til sit Herberg, da skal han fange sin Husbonde sine Waaben at gemme og at bevare; men bær han dem derefter hos sig, da skal han gjelde Fogden en halv Mark, og Byen og saa, og værge sig allene med Helgens Eed, at han ei vidste, det var forbudet. Husbonden skal sige Gjesten, at der er Forbud i Bye, at bære Waaben; er det saa, at han det ikke gjør, da skal han gjelde Fogden en halv Mark Penninge, og Byen ogsaa. Men vorder Gjesten saa paamindt, og han bærer sine Waaben alligevel, da skal hans Haand med den samme Kniv, Sværd eller Spyd gennemstinges.”

Forbudet omfattede alle Slags Waaben; men Slutningen refererer sig til dem, der vare de almindeligste.

Med Datidens raue og vilde Eæder maatte det foranledige mange for Liv og Lemmer farlige Voldsomheder, at det var almindeligt at bære Waaben, og det maatte derfor vist være høist ønskeligt, om den Skik kunde hæves, som endog for den offentlige Magt var meget truende; thi naar det er Brug, at Folket iflæg bærer Waaben, saa vil de vilkaarlig Bevæbnedes Kraft være langt større end den bevæbnede Statsmagts, hvorfors neppe Noget kan være farligere for Staten og saameget i Strid med den offentlige Sikkerhed og Orden, som en almindelig Tilladelse til at

bære Waaben, ligesom Tøtten vilde være mere unyttigt. *) Men Tyden hylkede det samme Princip, som hans Frænde Engelkønderen, at uindskrænket Ret til at bære Waaben var en integrerende Deel af den statsborgerlige Frihed. Det foransatte Forbud af Kong Christoffer af Bayern frugtede derfor ligesaa lidet som Kong Erich Klippinges havde frugtet for Ribe, og de følgende Kongers igjentagne Forbud havde ikke bedre Virkning **), hvorom vil vorde handlet udførligere i sin Tid, og vil jeg i saa Henseende her indskrænke mig til at anføre, at der i et Communal Placitum for Randers af 1609 findes Bevist for, hvorlidet man agtede Kongel. Bestemmelser, forsaavidt de angik god Skik og Orden, netop med Hensyn til at bære Waaben, ligesom ogsaa i andre Henseender, hvorom vil specielt vorde handlet i en særskilt Afhandling over Byens Autonomie,

Kong Christoffer af Bayern indsaae tilfulde Danmarks usle Handelstilstand, og hvorledes den ikke kunde høves, uden at Hanses Stædernes erhvervede Rettigheder bleve, om ikke aldeles ophævede, saa dog høiligen indskrænkede. Han var derfor i sin hele Regjeringstid betænkt derpaa, og tillige paa ved positiv Foranstaltning at indvirke paa de Danske Kjøbstæders Opkomst. Ogsaa denne Hensigt har upaatvivlelig stemt

---

*) Guibert de la force publique ch. 10. Peuschet Dictionnaire de Police v. arme.

***) Ikke engang de Geistlige kunde Waaben den Tid betroes; thi i det Kjøbenhavnke Kirkemøde af 1425 forbydes dem iblandt andet at bære Waaben eller Bærge, uden de nødes dertil for Fare, naar de vandre eller reise. Hvidtsfeldt S. 722.

Kongen til Gunst for Randers, som han i Aaret 1445, efter Andragende fra Byens Borgere, gav Bevilling paa et efter Kongens Foranstaltning med Væle udstukket Seilbyb i Fjorden, *) saa at Borgerne kunne have fri Prangang op og ned. Dette er det første Document, der existerer, hvoraf kan skjønnes, at man i Randers begyndte at tænke paa Afbenyttelse af Fjorden til Seilads; altsaa maa den Tilførsel, som indtil den Tid maatte være skeet søværts til Egnen ved Randers, have fundet Sted til andre Havne i Fjorden, saasom Ørsted, hvorom foran er handlet. Deraf sees tillige, at Byen ikke endnu havde andre Skibe end Pramme, der kun ere skikkede til at befare Fjorden og nærmeste Kyster.

Bevilling
paa et i
Fjorden
udstukket
Seilbyb.

Denne Konge erkjendes derfor ogsaa som Stifter af Byen som Kjøbstæd, (civitas) hvilket oftere antydes i gamle Protocoller og Documenter, hvori Christopher af Bayerns Stadsret er den første Kjøbstædlovgivning, der paaberaabes; hvorom jeg her indskrænker mig til at anføre følgende Uddrag af det ovennævnte Communal-Placitum, eller „Randers Byes fornødne og frivillig vedtagne Wilkaar af 1609 Capitel 69“:

„Sammeledes begjærer og ville vi de 24 Mænd og menige Borgere, som paa Almues Støtte haffuer Herridt thillstede; At Byfidderne de som nu

---

*) Badens D. S. 2. D., S. 202 til 206. Anchers samlede juridiske Skrifter 1. D., S. 827; hos Stadfeldt findes Bevillingen anført S. 27.

ehr eller hersefter commendis Vorber, Hver udi sin Tid fligteligenn Uden Ald Forsømmelse maae Haffue Indseende, At Byens Sager og Rettighed, efftes Stadts Rertens Indhold, som „Kong Chris tropher“ os og menige Kjøbsteder Udi Danmarchis Rige naadigste giffuet Haffuer, ikke forsømmes.”

Ogsaa gav bemeldte Konge under sit Ophold i Randers i Aaret 1444 Byen den Benaadning, at Klerke og Lægmand ikke maatte tilforhandle sig eller besidde Gaarde i Randers uden at give Skat og Huns penge deraf, uden de rette, frie Præstegaarde.*)

Da det ikke henhører til Topographien at anføre, hvad der er almindeligt gjeldende, saa unblader jeg her at argumentere fra Kong Christoffer af Bayerns almindelige Stadsret om Byens Bestyrelse og Retsforfatning, saa meget mere, som det, som ovenfor bemærket, siden vil vordt viist, at man, ifølge den Autonomie, der antoges at tilkomme Kjøbstæderne, affattede særegne Communal: Beslutninger om, hvorledes der skulde forholde med Communens Administration, og hvad der skulde gjelde i Henseende til god Skik og Orden, saavel som og med Hensyn til Byens Næringsbrug. Hvad de øvrige almindelige Bestemmelser af Stadsets retterne angik, da bleve disse saa ofte modificerede og forandrede, at det ikke har nogen Interesse at anføre dem, da man, formedelst Mangel af Thingbøger og Retsacter fra denne Periode, ikke kan paavise, hvordt de have været fulgte, eller ere fravegne.

---

*) Pontoppidan d. A. 4. B., S. 361.

Kænder, der vel var Kongens og Kronens Stab, havde forøvrigt i det hidtil omhandlede Tidsrum, især fra det 13de Aarhundrede, kun fornemmelig geistlig Tjenests; og bestod derfor, foruden af Kirker, Klostere, Provstegaarden og Gildegaarde, af saare faa Bygninger, der laae adspredte uden Plan. Dog nævnes i dette Tidsrum følgende Gader og Stræder; Mykeltgate fra Sønderport, som da stod hvor Gaarden No 8 nu er, og strakte sig til Torvegaden; Brødregade i samme Retning som nu, og Rabans Gade.*)

At her, som i de fleste Danske Kjøbstæder, da har været Tydske Handlende, fornemmelig Guldmægtige for Lybekkerne, og sædvanlig Debersvende, er høist rimeligt, og de foran anførte Navne: Bernhard Fos, Godiche Dayson, Raband, Klyver og flere hentyde vel herpaa. Sandsynligen have Gaderne „Traffensstræde“ og Ditmarsken faaet Navn af disse, den første formodentligt af Traven, som flyder forbi Lübeck, fordi dette Stræde gaaer i Retning mod Guden; den sidste, som løber parallelt med den, maaskee med Hensyn til Ditmarskens Velggenhed for Lübeck.

Om Byens Næring findes endnu ikke videre særdeles antydet, end at der, som ovenanført, har været Bryggerie, samt at det da og siden saa bekjendte Buurøl, som sees af det anførte Vapegoie Gildes Skraae, var Høitidsdriften, som her blev tillavet paa en Maade, som nu er ubekjendt, som, hvilket af Beskrivelsen af de følgende Tidsrum vil erfares, har væ-

*) Stadfeldt S. 17.

ret herufsende i den Grad, at det passende kunde have fortjent et Navn liigt det Berliner *Bl*, som kaldes *Wörd: und Todtschlagsbier.* *)

Uagtet Handel og Industrie endnu var saare ubetydelig i Byen, begynder der dog at vise sig Spor til borgerlig Velstand, da det af *Geheime*: *Archivets* Registratur erfares, at *Jesø Thorbernsen*, der i *Thingsvidne* af 1424 ansøres som Raadmand, i Aaret 1419 laante *Rigets* *Droft* *Henning* *Vodebust* *Ridder* 24 lødige *Mark* *Solv*, og modtog til *Pant* derfor alt *Debitors* *Gods* i *Hvedsteen*; samt at bemeldte *Ridder* *Vodebusts* *Enke* paa *Skjern* i Aaret 1446 pantsatte 3 *Gaarde* i samme *Bye* til *Jesø Gregersen*, *Borger* i *Kanders*, siden *Dyfoged*, for 30 lødige *Mark* *Solv*, hvilket paa den *Tid* ikke var ubetydelige *Summer*.

Om *Religionsstetens* og *Sædelighedens* *Tilstand*, især mod *Slutningen* af denne *Periode*, og det *selvsa- belige* *Samlivs* *Forhold* i samme *Tidsrum*, faaer man et høist *maadeligt* *Begreb*. — *Mængden* af *Byens* *Indvaanere* vare, som foran *bemærket*, *Præster*, *Munke* og *Nonner*. — *Hvor* *forargeligt* *disses* *Levnet*

---

*) Navnet *Buur-Bl* betyder formodentlig *Borger-Bl* a: *Bl* som drikkes i *Borgernes* *Forsamlinger*, og har sin *Oprindelse* af det *Lydste* *Burg*, hvoraf i samme *Sprog* findes følgende *Sammensætninger*: *Burrichter*, *Burggraf*, *Burmal*, *Burbann*; see *Gaup* über *deutsche* *Städte-Gründung* 2c., S. 54-58. *Jevnfor* hermed *Benævnelsen* *Borgemester*, som i ældre *Documenter* ofte skrives *Burghmester*. Deraf ogsaa *Buurspraak* i *Holsteen*, som var hvad der hos os kaldes *Bilkaar*, der ogsaa er af *plattysk* *Oprindelse*, nemlig af *köhren*: *udvælge*; hvoraf *Köhr* hebben: at have *Valget*.

var i Danmark paa den Tid, erfares af Kong Erich af Pommerns Forordning af 1425*), hvori befales, at de Geistlige skulle forbedre deres Liv og Levnet, og vogte sig endog for Skin af Ondt — De skulle sive Graadsjerie og Drukkenstab, ikke maae holde hos sig offentlige Vislopperster, ikke søge Kroer, ikke bære Waaben, uden paa Reiser, ikke besøge Jonfrue-Klosterer uden vigtig Marsag og Øvrighedens Tilladelse; ikke bruge nedhængende eller opstaarne Ærmer, eller uidentil forede Klæder, uden Huerne allene, og den yderste Kant af Klæderne. — Denne Forordning foranledigede formodentlig den paafølgende Undersøgelse af Klosterlivet og Kong Christoffer af Bayerns derpaa udgivne Forordning om Klosterne's Reformation af 1443, hvorom Kosod Ancher yttres sig saaledes :**) „Klosterne hos os, som paa andre Steder, vare i de Tider komne i Forsald. — Det var saa langt fra, at Munkke og Nonner viske sig klostermæssige, nemlig fraskilte fra Verden og alvorlig hengivne til Gud, at de tværtimod ikke alene tilsidesatte deres foreskrevne Regler, men endog førte et ryggesløst og forargeligt Levnet, hvorfor Bisperne blev givne fuldkommen Magt og Myndighed at rette og forbedre al indløben Drøst og Feil. Uagtet hiin Forordning af 1425 saa nylig var udkommen, fandtes der Anledning til ved statuta synodalia under Kong Christoffer af Bayerns Regjering, at befale Præster at holde sig ærbare ved Gjeskebudde, ingen offentlige Vislopperster at holde,

*) Hvidtsfeldt 1. D., S. 716, og K. Ankers samlede Skrifter, S. 798. — **) Ibid. S. 818.

ikke at besøge Kroer eller mistænkelige Huse, ikke at bære Baaben uden høi Fornødenhed, ikke at bruge forbudne Konster eller Spaadomme. — Hvor forargelige Geistlighedens Cæder da maae have været kan især skjønnes af den Bestemmelse: at de ikke under 4 Mark Sølv's Straf maatte holde et høitideligt Gilde i deres eget Huus i Anledning af deres Concurbiners Barzel eller Indledning i Kirken.”*)

Seer man i Forbindelse hermed hen til de fornævnte Bestemmelser i Papagøstegildets Skraae, der bestemme Straf for Gildebrødre og Gildesøstre, som syge i Gildehuset af Drukkenskab, eller drage Kniv, og derhos erindrer, at dette Gilde bestod af de borgerlige Honoratiorens, nemlig Magistraten og Kjøbmænd med deres Familier, samt at det til Klaserie berusende Vuurøl var Høitidsdrikken, og man dertil tænker sig Lyden af Trommer, som det eneste Instrument der omtales ved disse Lag, saa vil Resultatet af den Tids Coirer ikke være tvivlsomt, og Doctor Ekjønning's, over den ældre Tids Fortrinlighed, for Randers affattede Vers, saalydende:

I Cæder, Wisdom, Konst og Klæder
 Vi ligne ei vor gamle Fædre
 I ingen Dyd vi dennem noae
 Derfor det os des sletter gaaer.”)

synes i al Fald ikke at passe paa denne Tid.

Jurisdic-
 tion.

Uagtet det med Frue Kloster var henlagt Plads og Eiendomme, saavel i som udenfor Byen, inden dens Fredskors, til Martager Kloster, skjønnes det dog ikke,

*) R. Anders samlede Skrifter, S. 821.

**) Randers Marsch, S. 19.

at disse, hvoraf vedkommende Beboere og Brugere unddroge sig Byens Tyngder, nogenstinde bleve erimerede fra Byens Jurisdiction, og da det, som foran anført, af Byfogdens og Bykriverens Protest erfares, at saavel de, der boede paa den af Dronning Margarete bebyggede Slotsplads, som de, der vare i Tjeseffe sammesteds, vedbleve at sortere under Randers Bythingsret indtil Kong Frederik den 4de kjøbre Bjelslerup Ladegaard, og derefter indrettede den med mere til et Rytterdistricte, saa har indtil da hele Omfanget af Byen og dens Gebeet sorteret under fælleds verdslig Jurisdiction, ved Siden af hvilken den privilegerede geistlige Jurisdiction bestod.

Med denne verdslige Jurisdiction var imidlertid dog foregaaet en betydelig Forandring i de sidste Aarhundreder af denne Periode; thi istedetfor at Kongens Foged forhen ene havde Befaling, og de af ham i Eedtagne Sandmænd og Nævninger, der vare udnævnte af Bymændene iblandt dem selv efter Omgang, udsøvede den dømmende Jurisdiction under Fogdens Con-

Bythin-
get.

Raad-
huusret.

Ifølge en Notice, som Stadfeldt har udbraget af Scheime; Archivets Registratur, har der eksisteret Thingsvidne fra Anders Raadhuus af 1413, ført Mandagen næst for Oct. Martini-Dag, hvor Kerss personalet angives at have været, foruden Borgemeisteren Jep Mogensen, tre Raadmænd og nogle By-mænd. Det Samme sees af Papegøje; Gildets Skraae, hvor det bestemmes: Ingen Broder skal dele eller stævne sin Laugsbroder til Thinge eller Raadhuus. *)

Dette Tribunal har oprindelig uddannet sig uden Kongelig Autorisation ved Autonomien, hvorom jeg agter udførligere at yttre mig i den Afdeling, hvortil dette Emne vil specielt werde behandlet. — Derfor vare Contraventtioner imod Byens autonomiske Bestemmelser henlagte derunder ifølge Ribe Stadsret af 1269 Cap. 12,**) hvortil fornemmelig hørte Polttieforsøelser i Almindelighed, og Forsøelser imod Markeds- og Handels- Polttiet, samt Forskrivterne om Mæringsbrug i Cærdeleshed. Kong Christopher af Bayerns almindelige Stadsret 24de Capitel er derfor vist at forstaae overensstemmende hermed, nemlig saaledes at Raadhuusretten var Gjæsteret, hvortil dog neppe Borgernes Fordringer paa Udenbysmand, hidrørende fra Handel i Byen, ere behandlede. Efterat Raadhuusrettens Competence først var erkjendt, var det ikke underligt, at Magistraten egenmægtig søgte at udvide sin

*) I Viborg og Karhuus har der ligeledes ved Siden af Bythingsretten eksisteret en Raadhuusret. Stadfeldt S. 6 og Diplomata Arusiensia.

**) Kolderup-Rosenvinges Saml. S. 225.

dømmende Myndighed, hvilket var den saameget lettere, som der stedsse eksisterede Animositet imod Fogden, som Kongens Embedsmand, og Hengivenhed for Magistraten, som Borgernes selvvalgte Vorighed. Deres for seer man i den eneste Raadhuusrets Protocoll, som eksisterer for Randers, der omfatter Tidsrummet fra 1586 til 1591, men kun er ført for enkelte Thingsdage i hvert af disse Aar, baade *jurisdictio contentiosa* og *voluntaria*, saavel criminel som civil Jurisdiction udøvet af Magistraten uden Deeltagelse af Fogden, men almindelig har dette dog neppe været før eller siden, og dens Jurisdiction har forøvrigt fornemmelig været indskrænket saaledes som ovenfor er anført til Paakjendelse af de Sager, hvorpaa Byens autonome Bestemmelser vare anvendelige. I Gjeldssager trængte den sig dog ikke til at fungere anderledes end som en Slags Forligelsescommission; thi der findes en saakaldet Dom eller Afgift af 18de Apr. 1586 af saadant Indhold: at hvad Citanten overbeviser Indstevnte at være sig ret pligtig, det maae han tiltale denne for ved Bythinget.

Fogden, ogsaa kaldet Kongens Foged, skulde paa Fogden. see Kongens Interesse i dens hele Omfang, og ifølge deraf paasee Overholdelsen af de Kongel. Anordninger, samt anvende den offentlige Magt, og oppebære de Indtægter, som tilfaldt Kronen. Den executive Magt maatte han dog siden ligeledes dele med Magistraten i adskillige Tilfælde. Da denne Overdragelse af den executive Magt til Magistraten ligeledes staaer i Forbindelse med Autonomien, saa forbeholder jeg mig udsørlis

gere at hitted mig derom i sin Tid. — Kongens Foged, (en særskilt Byens Foged gaves ikke) blev umiddelbar bestykket af Kongen, som derfor kaldes ham „vor Foged“ advocatus noster.

Kronens
Indtag-
ter.

De vigtigste Indrægter Fogden oppebar for Kronen vare Bøder. Hvilke Afgifter der ere tilhørende Kronen fra Byen, foruden de ved Lovene bestemte Bøder, er ikke mueligt for denne Periode at oplyse. — At der af Byen tidligere udredtes en fast aarlig Afgift er ovenfor vlist af Kong Waldemars Jordebog, og det er saa meget mere rimeligt, at Byen er vedbleven at være fast beskattet saaledes i denne hele Periode, fønt det i den følgende Periode findes, at extraordinair Afgift til Kongen beregnes i Forhold til den aartlige Byskat, som altsaa da ogsaa maa have været ansat til en bestemt Afgift, hvilket ogsaa findes anført i Communal Placitum af 1609.*)

At Gæstligheden var fri saavel for Skat som Communal Afgifter af deres Præstegaarde, viser det for- auctreerte Forbud af 1444: at ingen Klerk maae til- handle sig eller besidde Gaarde uden at give Skat og Huit penge deraf, da denne Afgiftsfrighed skal være indskrænket til rette frie Præstegaarde, ligesom heraf ogsaa sees, at den i dette Tidrum har undraget sig for Skat af andre Gaarde. Lillige sees deraf, at Skatten er fordeelt efter Gaardene.

Magistra-
ten.

Borgemeester og Raad, der bestod af 2 Borgemeestere og 5 Raadmænd (maaskee 6) havde den hele Municipals Administration, og valgtes af og iblandt Borgerne.

*) Cf. Jacobsen om det danske Skattevæsen, S. 3, 98.

Deres Bestilling synes allerede i denne Periode at have været overdragen paa Livstid; thi Borgemeister Peder Michelsen findes anført for Aarene 1441, 1443 og 1455,*) og flere findes saaledes anførte for en Række af Aar. Foruden at denne Autoritet i Almindelighed skulde paasee Byens Tarv, havde den Byens verdslike Bygninger og offentlige Foranstaltninger under sin Rægsort, og oppebar samt bestyrede Communens Indtægter.

Disse bestode af Huuspenge og Jordskyld, samt Bøder. At Byen uden nogen speciel Bemyndigelse dertil har oppebaaret Bøder, kan med Visshed antages; thi som ovenfor anført, uddannede Municipal; Forsætningen og Municipal; Lovgivningen sig meget ensformig for de danske Kjøbstæder. Da det nu med Niibe Stadsret Cap. 12 var bestemt, at Byen tager Deel i Bøder, lige med Kongen, for Overtrædelser af alle autonomiske Bestemmelser, saa er der ifølge Aarsaernes Liighed ikke Grund til Tvivl om at et lige Princip har været fulgt i Randers; — Byens frivillige Wilkaar af 1609 udvider dette endog til alle Tilfælde, hvortil Kongen tager Bøder, og bestemmer derom i 76de Cap.: „hvor Noget her udi Byen falder til Kongelig Majestæt og Kronen for noget Sagesfald, da skal de iligemaade være faldne ligesaa fuldkommen til Randers Bye, saavelsom i andre Kjøbstæder her i Danmark sædvanligt er.” — Det er antageligt af Ytterlinjerne i Informationen om Motiverne til denne Skraae,

Commune-Indtægter.

*) Stadfeldt S. 26, 77 og 118.

at denne som de fleste af Sammes Bestemmelser, for saavidt de ikke kjendeligen tilhøre den sildigere Tid, allerede længe før have været gjeldende og navnlig i det her omhandlede Tidrum, og i Henseende til den omhandlede Andeel i Bøderne bestyrkes dette specielt derved, at vedkommende Embedsmænd, som skulde inddrive disse Bøder, nemlig „Bysiderne“ allerede findes navnlig nævnte i Optegnelsen over Byens Magistrat, Byfogder og Embedsmænd fra 1544. Derimod indeholde disse Wilkaar ingen Bestemmelser om Gjesteskud, Torvegjeld og Bundgjeld, som dog vist ikke mindre ere oppebaarne der, end i andre Kjøbstæder.

Byfiddere. Iblant Byens vigtigste Embedsmænd maae bemærkes de ovennævnte Byfiddere, der valgtes efter Omgang aarlig, og havde de samme Forretninger som Kammereren siden har faaet; hvorhos de controllede Overholdelsen af de autonomiske Bestemmelser, „at indkrævede Bøderne for Overtrædelse af disse, hvilke i Mangel af mindelig Betaling bleve udpantede af Byensvend. Nægtedes ham Pant, bleve de Paagjeldende tiltalte for Ulydighed. Wilkaar 3te Cap.

Byen stod ikke under Lehnsmanden.

Alle Kongelige Befalinger gik i Slutningen af dette Tidrum umiddelbar til Magistraten, som ligeledes umiddelbar gjorde Indstilling til Kongen, og der findes ikke Spor til, at Byen enten da eller før, nemlig siden den fik Virkeret, har været Lehnsmanden, enten som overbestyrende eller controllerende Autoritet, underordnet. — Derimod maae det mere tilskrives Geistlighedens Indflydelse og Overlegenhed, end Byens Vigtighed, at Borgemeister og Raad i Slutning

gen af denne Periode bleve af Kongen anerkjendte, og at Borgemeisterne ved de anførte Leiligheder bleve be- myndigede til at repræsentere Borgerstanden, hvorved Geistligheden erholdt en Støtte imod Adelen.

Det er ovenfor viist, at Byens Fremskriden ikke kan tilskrives Handel og Industrie, men alene Geist- ligheden formedelst de der opbyggede Kirker og Klo- stere og de indrettede Gilder, og at den ved Slutnin- gen af denne Periode var i geistlig Henseende af den Betydning, at den var Provste-Resident's. Dens vigtigste Næring havde den saaledes af Præster- nes og Klosterlemmernes Ophold der. Geistlighedens Indflydelse maatte være saameget større som Ungdoms- mens Undervisning allene ledtes af Geistligheden i de ved Klosterne oprettede Skoler, hvorom der for dette **Skoler.** Tidsrum ikkehaves nogen detailleret Underretning. — Ifølge denne Stands ophæiede Stilling og intellectuelle Overlegenhed, og som Følge af, at Byen fornemme- lig havde den at takke for sin Fremgang, og at dens fremtidige Bee og Vel saa høiligen dependerede af den- ne Stand, var Intet naturligere, end at den maatte udøve den meest afgjærende Indflydelse paa Indvaa- nerne, og lede saavel disses Valg til Municipal-Be- styrelsen, som dennes Indretning og Bestyrernes Be- slutninger, ligesom de ved Gilderne, der ligeledes ledtes af dem, havde umiddelbar sikket sig en meget vigtig Stemme paa de offentlige Anliggender. Da ifølge heraf Municipal-Autoriteterne maatte være meget af- hængige af Geistligheden, saa udgjorde de en fælleds

Opposition imod Rigets forhen mægtigste Stand Avelen, som derfor ingen Overvægt kunde faae i Byen, ligesom derfor ei heller enkelte borgerlige Familier kunde faae nogen Overlegenhed over de andre, og der spores derfor i denne Periode ligesaalet borgerligt som adeligt Aristocratie; men Municipal: Forfatningen uddannede sig under Geistlighedens Indvirkning demokratisk.

Om de endnu eksisterende Runder og Levninger af Kirke- og Kloster:Bygninger for den heri omhandlede Periode, vil leilighedsviis vorde auført Bemærkninger i de følgende Hefter.

U n h a n g. *)

Alle man, thette Breff see eller høre læse, hilse vi Jes Wonde Foghet i Randers, Jes Skræder, Pæther Munch, Borgemestere, Jes Thorbernsen, Michel Pætherson, Niels Koppelow, Thorfil Tokky, Jep Jensen Nathmen, Willum Johnson, Eskel Pætherson, Esbern Thomason, Jes Magnusson og Lasse Hobro, By mæn i det samme stædt erinnetlighe met guth. Och fungor vi alle mæn, at Nar efter vor Herres Byrd thusende fyre hundreth tyve paa thet fyærtte, thæn Mandag næst efter sanctæ Dorotheæ Daggh var Lovlighe opkræfft for osf och flere gothe man tha nærværendes paa vort Byt hing i Randers et fuldkomment skjælligt Tingswithe af otte beskethne mæn titnævnsde, swa som Niels Lindwurm, Nis Thorbernsen, Anders Gris, Niss Sivenson, Lauge Aæcle, Pæther Thageson, Lasse Staaeson och Anders Wærkmeister. Thesse for næffnde beskethne otte mæn wichnethe paa therris troe och Eanende, at the æj anuet wæste och aldry sannere kunne spørge, æn hærskap, som ær Konung aff Danmark byr och tilhører af rætte at wære Forswar for

*) G. U. D.

Fru marie Kloster i Randers, sanctæ Benedictus Orden therris godz, och satte ther Prior til och Forswar, som them och therris skal forsware — Item withnete the fornessnde otte besfethne män, at Dronning Margrethe, guth hønne Syæl haue, sattet ther Prior til i therris mynnæ: som hær Henrich Thommeson, hær Nis Quæsson och en godh man hær Mages att therte witthne saa gif thet hørthe wy och saue och wethne thet fremdeles meth wore Incigla hænggendis fore thätte Bress.

K e t t e l s e r .

Side 5,	Linie 27	staar	Stæder; læs: Steder.
— 6	— 6	—	Hærfører; l. Hærfører.
— =	— 8	—	Egvind; l. Eivind.
— 7	— 8	—	hvortil Oprindelsen søges i; l. hvori Oprindelsen søges til.
— =	— 17	—	tilstrækkeligt; l. tilstrækkelig.
— =	i Noten	—	Wenssyffel istedetfor Wendsyffel, og „Hiel“ istedetfor „Hieel.“
— 11	— 18	—	Waldemar den 3die; l. Waldemar den 4de.
— 16	— 11	—	Dette viser, at o. s. v., istedetfor at der, hvor det citerede Sted ender, maa læses: — sees, at o. s. v.
— 20	— 3	—	quemeunque; l. quemcunqve.
— =	— 5	—	veredieos; l. veredicos.
— 22	— 19	—	fidelites; l. fideliter.
— 23	— 14	—	Torb eller Marked; l. Wirketet.
— 31	— 11	—	som vi see; l. som viser.
— 36	— 25	—	Broe; l. Bro.

